

THE CORRESPONDENCE BETWEEN
THE RABBIS OF SOUTHERN
FRANCE AND MAIMONIDES
ABOUT ASTROLOGY

Edited by

ALEXANDER MARX

Jewish Theological Seminary, New York

Reprinted from the HEBREW UNION COLLEGE ANNUAL,
VOL. III, 1926

NEW YORK

1926

Bibliothèque Maison de l'Orient

129984

THE CORRESPONDENCE BETWEEN
THE RABBIS OF SOUTHERN
FRANCE AND MAIMONIDES
ABOUT ASTROLOGY

Edited by

ALEXANDER MARX

Jewish Theological Seminary, New York

Reprinted from the HEBREW UNION COLLEGE ANNUAL,
VOL. III, 1926

NEW YORK

1926

TO THE MEMORY OF MY FRIEND
ISRAEL FRIEDLANDER

THE CORRESPONDENCE BETWEEN THE RABBIS
OF SOUTHERN FRANCE AND MAIMONIDES
ABOUT ASTROLOGY.¹

Edited by ALEXANDER MARX, Jewish Theological Seminary, New York.

A. INTRODUCTION

- I. Astrology among the Jews in the Twelfth and Thirteenth Centuries, p. 5.
- II. The Relations between Maimonides and the Scholars of Southern France, p. 19.
- III. The Original Language of Maimonides in the Letter on Astrology, p. 30.
- IV. Manuscripts Used for the Present Edition, p. 32.

B. TEXTS.

- I. Letter of the Rabbis of Southern France Published from the Unique Manuscript of The Jewish Theological Seminary, p. 37.
- II. Maimonides' Letter on Astrology Published on the Basis of Manuscripts of the British Museum, The Jewish Theological Seminary and the Library of Munich, p. 43.

I. ASTROLOGIA MONG THE JEWS IN THE TWELFTH AND THIRTEENTH CENTURIES.²

THE BELIEF IN ASTROLOGY so generally prevailing during the Middle Ages was fully shared by the Jews. We find

¹ My lamented friend Israel Friedlaender had intended to publish the text edited hereafter in connection with his planned edition of the letter to Yemen and some other small writings of Maimonides. The photographs used for the letter on astrology were procured by him. Working at these texts I was constantly and sorrowfully reminded of the many years of intimate association and fruitful collaboration with my departed friend, who was so early taken away from us. This paper is inscribed to his cherished memory.

² In the following sketch I have tried to give an account of two astrological

its traces in Talmud and Midrash and its influence is evident in many pages of our later literature. The people were fully convinced of the fundamental truth of the power of the celestial bodies to influence human destiny and the thinking persons early realized the difficulty of reconciling these theories with the principles of Jewish faith. If everything was predetermined what of divine power to shape the destinies of man according to his merits? What use was there in prayer, if nothing could be changed in the ironclad determination of fate? There were differences among the adepts of astrology on many points and not all agreed that the determination of the celestial bodies was unalterable. The Geonim Sherira and Hai³ already speak of different schools of astrology, some of which were absolutely opposed to the belief in God while others brought their theories into some kind of agreement with their conception of divine power.

The great mathematician and astronomer Abraham bar Hiyya⁴ stoutly defended the study of astrology and its application to life. He advised a friend of his to change the hour of his wedding from a time when the constellation was unfavorable.

treatises which were not as a whole accessible to the previous writers on the subject. This account serves as a background for the summary of the texts published *infra*. The reader may be surprised not to find Abraham ibn Ezra discussed here, but what can be gleaned from his published writings has been gathered in Rosin's masterly treatise *M.G.W.J.* 42 (1898) 247-52, 305-15, 345-82, 394-402. For a fuller treatment a detailed examination of his numerous astrological works, such as would be out of place here, would be necessary.

For astrology in general among the Jews see S. Sachs, חיינו I (Berlin, 1851) p. 59-93; L. Löw *Gesammelte Schriften* II, p. 115-31: *Die Astrologie bei den Juden*; Schmiedl, *Studien über jüdische insbesondere jüdisch-arabische Religionsphilosophie*, (Vienna 1869) p. 297-316: *Astrologische Trübungen*; L. Blau and K. Kohler, *Jewish Encyclopedia*, II, 241-45.

³ Bagdad, end of the tenth century. The responsum was printed anonymously in *Teshuboth ha-Geonim*, ed. Harkavy, (Berlin 1887) nr. 390, p. 206-8. The authorship is established by the quotation in the letter of the Provençal Rabbis published hereafter (§ 2), where lines 2-15 of p. 207 are quoted with some better readings.

⁴ Barcelona, first half of the twelfth century. Though some extracts were printed earlier, אגרת ר' אברהם ב"ר חייא הנשיא שכתב לר' יהודה ב"ר ברויילי על שאלה, was published completely for the first time A. Z. Schwartz, Vienna 1917 (reprint from *Festschrift Adolf Schwartz*).

For this he was bitterly attacked by one of those present who rebuked him as a transgressor and a sinner. He defended himself in a very interesting letter to a leading representative of Talmudic learning, R. Judah ben Barzillai, who is known as a student of mysticism, on the basis of many Talmudic passages which, he claims, object to the consultation of Chaldeans but not to heeding their advice. Astrology is a true science (חכמת אמת), he states, which one ought to uphold and study (p. V, 1. 9-10, VI, 1. 29); it is the highest stage of astronomy which the Jewish wise men cultivated as well as the Gentiles and to which both were deeply devoted differing only in details (p. VII, 1. 25-27). The Gentiles, however, were more proficient in this subject (p. VII, 1. 13, VIII, 1. 22). The main difference he finds in the application of the power of the stars over Israel, for אין מול ל ישראל (Sabbath 156a)⁵, i.e. the decision of the stars can be reversed by righteous men (p. V, 1. 14-15) for they have no real mastery over Israel (p. V, 1. 30, VI, 1. 10). If God, however, in an exceptional case wishes to modify the decision of the stars in relation to Gentiles he has to deprive of its power the star which rules at the particular time (p. VI, 1. 8-9; VIII, 1. 29-30). Therefore the main difference between Jewish and non-Jewish astrologers is that the former deny the absolute power of the heavenly bodies (p. VIII, 1. 2-5) which the others acknowledge. The study of astrology, since it warns against impending danger, will tend only to turn the Jew to prayer and piety and strengthen him in his religion (p. IX, 1. 6f; XI, 1. 15-18). Abraham bar Hiyya then enumerates four categories of astrologers whose practices are distinctly idolatrous and which he accordingly strongly condemns (p. IX, 1. 14-X, 1. 6, cf. XI, 1. 20 ff). But these do not interest us at present.

We get here a glimpse of the differences existing between the adherents and opponents of astrology and the strong conviction of its value and religious importance upheld by a scholar of the first rank. It would be very interesting if we could learn anything about the reaction of the addressee to this letter.

⁵ This maxim is the subject of the question of the Geonim mentioned in note 2 as well as of the Provençal scholars discussed hereafter and of most of the other Jewish writers on the topic.

Abraham bar Ḥiyya's arbitrary restriction of the power of the stars as far as Israel is concerned could hardly appeal to the large group of serious adepts of astrology, and other methods for solving the problems had to be found. Judah ben Solomon ha-Cohen ibn Matkah⁶ of Toledo, who devoted a part of his encyclopedia *Midrash ha-Hokhma* to an account of astrology on the basis of Ptolemy's *Quadripartitum*, felt the necessity of defining his position towards this question. In his introduction (fol. 2) and a short excursus in chapter 3 (fol. 9a) he explains that with Israel and especially with pious men God gives the decree of the stars a favorable turn so that the consequences redound to the benefit of the person or he causes the son of a good man to be born under a favorable constellation. He states, however, that the decree of the stars as to the character of a man is not unalterable.⁷

There is only one point in Ptolemy's statements (f. 4b) which arouses his strong opposition, that the inhabitants of Syria and Palestine are fools who do not know God. This he tries to refute by challenging the author's methods and traces it back (f. 5a) to the author's or perhaps the translator's hatred of the Jews, "for all are jealous of us on account of the Torah which is our inheritance." In the introduction (f. 2b) he refers Ptolemy's judgment to the peoples who preceded Israel in the land and claims that God wished to dwell there and to make Palestine the seat of prophecy in order to overthrow the unfavorable decree of the stars against Israel, for the sentence *אין מול לישׂראל* only means that the stars can have no unfavorable influence on Israel if they deserve to escape from it.

The intrinsic truth of astrology Judah considers entirely beyond doubt (f. 8a). Aristotle's denial is due to the incomplete development of astronomical science in his time. He thinks

⁶ First half of the thirteenth century, in correspondence with Emperor Frederic II. See on his encyclopedia Steinschneider, *Hebräische Uebersetzungen* (Berlin 1893) p. 1-4; comp. ib. 527 about *אוחות השמים הוא ספר משפטי הכוכבים* and *ומשפטי הנולד* Warsaw 1886, the only part so far printed, though incorrectly, on which the following is based. See also Catalogue Berlin II, p. 125.

⁷ fol. 9a *בכם (ברם) צריך את למידע כי זה שנתן כח הגלגל להיות רשע לא כל* [וכן דבר חזק שאי אפשר לסור מדרכו אך יוכל הדבר להיות בקושי].

that before the flood more astrological knowledge was accessible which gradually was lost later. He omits only what Ptolemy says about the length of life since none of the astrologers have succeeded yet in determining this; it depends on the fixed stars, whose nature is not sufficiently known.

Here we have the point of view of two very prominent scholars of sound scientific training with regard to our subject. It is interesting to compare it with that of the scholars of Southern France⁸ which finds expression in their letter to Maimonides, published here for the first time. The writers are not personally adepts of astrology (§18).⁹ They have heard much about it (§13, 15) and read some astrological writings from which they quote (§7, 10, 11, 24), but have no definite attitude towards this science.¹⁰ One feels that they believe in its truth in their hearts and yet are not willing to admit it since they cannot reconcile it with their religion. On the one hand they state that if a premature death is foreordained by the constellation at the birth of a perfectly healthy person and if there is no way of escaping this, our mind rebels against it (§5-6). It would rest in the stars the full direction of human destinies since the creation. Such a situation would destroy the faith of the believers in the Torah and close the door before those who put their faith in prayers. Everybody would feel that since he could not expect to have the order of the world changed for his sake, his prayer was bound to be futile (§4). Such a point of view would subvert the foundations of Judaism. Although we find in the Talmud the statement that life, children and livelihood depend on luck (כּוּלָּהּ, star), not on merits, there are so many Biblical and Talmudical passages emphasizing the value of merit in this and the future worlds that they cannot admit that the stars have such power. This science, they find, is different from all others, for e.g. medicine is of great help while astrology only brings misery (§6).

⁸ See the following chapter on these correspondents of Maimonides and their spokesman, R. Jonathan ha-Kohen.

⁹ The paragraphs refer to those of the following edition.

¹⁰ Whether they were directly or indirectly influenced by the series of astrological writings composed by Abraham ibn Ezra in 1146 and 1148 can only be established by an investigation of these still unpublished books which is beyond the compass of this sketch.

On the other hand they cannot simply dismiss these astrological ideas from their minds and some of their number are so much worried by pondering over these problems that it robs them of their mental rest (§27).

In their perplexity they appeal to the great scholar in far away Egypt whose great fame as a master of Torah and science had reached them, and in touching confidence (e.g. §20, 27) they call for his guidance. They feel certain that it is in his power to end their doubts and to offer them a satisfactory solution as he certainly must have mastered the subject in all its intricacies (see e.g. §14, 23, 25). This conviction is most evident from their final question which they bring forward with considerable hesitation. Since the astrologers maintain that the constellation at the birth is the same as that at the time of the conception, could an experienced astrologer calculate at least a day or even an hour or a part of an hour which would be free from all danger? Such a calculation, they think, might be carried through for a longer period, perhaps seventy years (§24-25). On this point he might eventually send them a confidential answer. This request more than anything else gives us an intimation of the strength of their belief in such superstition.

As to the various kinds of fate read out of the stars by the astrologers the letter gives us a large and interesting selection:¹¹ a man will die from an unusual sickness or at the hands of robbers, he will be imprisoned, will die of an unnatural death together with many others, he will suffer from a physical defect, he will lose his fortune, he will for various reasons commit suicide, he will be captured on a journey and fall into captivity, misfortune will reach him in the middle of his life, his end will not be good, he will suffer from many troubles, he will always be poor, he will always be full of sorrows and fear of death, one of his brothers will suffer from a permanent illness, all his brothers will die during his lifetime, most of his children will die before him;

¹¹ Many of these points are discussed in Ptolemy's *Quadripartitum*, Books III-IV. See Thorndike's *History of Magic and Experimental Science During the First Thirteen Centuries of our Era*, I (New York 1923) p. 115. They are not found in Judah ben Solomon's abstract. The quotations in our letter go back to one of the writers who deal with the stations of the moon.

they predict many other calamities, such as the sword, fire, water, wild animals, collapse of a building, fall from a high place, etc. (§8). They wish to know whether such prediction have any foundation, and whether there is a way to escape such threatened misfortune (§12).

Further the astrologers claim that from the constellation of a son one can conclude the destiny of the father. The French scholars now ask whether one can also learn the fate of his brothers, whether one can also know about the father's brothers and his grandfather (§11) and whether one can know more details in the cases of the misfortunes enumerated before, e.g. if the death of all the brothers or most of the sons of a man is found in the stars, can one learn in what order and in what way they will die? Or can one determine the illness, which his brothers will suffer from and when it will begin (§10)? A most important indication of their essential belief in astrology is the question whether there is any escape from decrees of the stars (§9), so that one need not consider his prayers futile (§12).

Further they had heard that in some cases removal from the birthplace helped to evade an evil fate and wished to know whether in different cases a smaller or larger distance was required (§13).

Some astrologers are ready to read the stars as to a man's fate even though they do not know the constellation at the time of his birth while others declare such prophecies valueless. They speak of the relations between the soul and the upper spheres which complicate the finding of an answer to questions when the basic information as to the constellation at birth is lacking (§15). Maimonides is asked whether one might question the astrologer concerning the fate of another person who is opposed to such interrogation (§16). He should also give general rules which would help to determine the basis of a misfortune announced by the star, as well as the time when it is to happen, so as to make possible escape from it (§17). If such rules be too deep and difficult for the questioners to understand they would consult the scholars living near them who had devoted themselves to this science (§18). Incidentally a Mohammedan philosopher who had visited Southern France is mentioned. He had expressed his

doubts as to the accuracy and infallibility of all astrological forecasts, because certain powers in the highest sphere which are beyond human observation occasionally turn the power of the stars in the opposite direction (§14).

How much the questioners were concerned with a clear answer to all their queries they show by their summary in which all the points on which they desire the opinion of the revered master are repeated in detail (§21) with an entreaty to present an exhaustive answer (§22) just as the early Geonim had answered every question put before them (§23). After adding another question from a previous letter (§24) they once more urgently appeal to Maimonides to answer clearly and fully every inquiry (§26-27), asking his pardon if their questions should contain foolish statements (§27).

Thus we get a full picture of the astrological beliefs and ideas which were entertained by a group of highly educated scholars, who, though devoted to Talmudic learning, were not foreign to secular sciences. Their spiritual plight is highly interesting and their letter is an important human document, such as we do not often meet in our literature.

Leaving aside for the moment the information about Maimonides' influence which we can gather,¹² we turn to the answer of the master-mind of mediaeval Jewry which treats our subject from an entirely new angle. Maimonides realized the sincere effort of his correspondents to find a solution in their dire perplexity and understood their difficulties. If the French Rabbis had assumed that he was thoroughly familiar with the intricacies of astrological science, they were justified in a different sense from what they had expected. He had indeed studied these problems and, characteristically, taken them up in connection with idolatry. He informed them (§8),¹³ that it was the first branch of secular learning he had seriously pursued and that he had most carefully read every book available in Arabic whether original or translated from other languages.

¹² See on this point chapter II.

¹³ I quote according to the paragraphs of the edition following *infra*.

While this reading had indirectly been fruitful in leading him to the discovery of reasons for many Biblical commandments¹⁴ as to their subject matter he had reached the conclusion that the whole science of astrology was baseless foolishness. In this view he had a predecessor in the Arabic philosopher Avitenna.^{14a}

With this recognition all the questions of details contained in the letter of the French Rabbis disappear and Maimonides brushes them aside with the statement (§3) that they are branches of the same tree and go back to one root, the belief in astrology. At the end of his letter (§28) he returns to this picture and advises them to uproot the tree, cut off its branches, plant instead the tree of knowledge, gather its fruit and stretch forth their hands also to the tree of life.

In his systematic method he goes back to fundamentals and points out (§4-5) that everything a man is to believe must be traced to one of three categories: things which can be proved by mental processes like the teachings of arithmetic and geometry, things of which the five senses can convince us, and finally things known by tradition through the prophets and wise men. Only a foolish man would believe anything beyond these categories.

Of course, numberless books have been written by fools on astrology and many a man, great in years but not in wisdom, wasted his life with this science and imagined himself a scholar. It is a widely prevalent malady that people believe in every book that has been written especially if it has the prestige of hoary antiquity. If many persons devote themselves to the study and discussion of such books people are prone to assume that they

¹⁴ Comp. the third part of the Moreh.

^{14a} A summary of his treatise "The Refutation of the Astrologers" is given in A. F. Mehren, *Vues d'Avicenne sur l'astrologie et sur le rapport de la responsabilité humaine avec le destin* in *Muséon* III, Louvain, 1884, p. 383-403 and in the jubilee volume in honor of Francisco Codera, Saragossa, 1904, p. 235-50. This article remained unknown to Thorndike (see note 11) in whose index Avicenna's name does not occur!

Judah Hadassi in his *Eshkol ha-Kofer*, alphabet 64, fol 31a also, as L. Loew (see note 2) p. 125-26 pointed out, denied the power of the stars before Maimonides just as he was his predecessor in formulating a creed. But it is highly improbable that Maimonides knew the work of this Karaite of Constantinople.

have a sound foundation. In this matter the majority or almost all the people err and only a chosen few which God enlightens keep themselves free from such superstition (§6).

In this connection Maimonides makes the surprising statement (§7) that the belief in the astrological ideas, which he considers real idolatry, are responsible for the downfall of the Jewish state. "Our forefathers spent their time in following such teachings out of which they expected great benefits instead of concentrating their efforts upon learning the art of war and conquering of neighboring countries.¹⁵ The prophets rightly rebuked them for their foolishness. For truly fools they were and they pursued useless things."

Again and again (§9-10) he strongly condemns as ridiculous and without foundation the belief that one could read out of the stars the fate of a person and that the constellation at the time of birth should decide his character. Only fools or people, who wish to deceive others, adhere to such theories (§10). He moreover emphatically declares that he has positive, irrefutable proofs to show the baselessness of these views. Such proofs refuting astrology root and branch had also been brought forward by the Greek scholars and astronomers, the representatives of all branches of true learning who made sport of the representatives of astrology. Similarly the Persian scholars realized that it was falsehood and deceit.

Only the Kasdim, Chaldaeans,¹⁶ Egyptians and Canaanites had been adherents of this pseudo-science (§9).

In opposition to astrology Maimonides points (§11) to the real science of astronomy and the many important phenomena explained by it. The discussion of the stars and spheres leads him to the question of their creator who is responsible for the motion of the spheres. He refers to the differences of the various philosophical schools in reference to creation (§12 seg.). Most of them deny any kind of creation and maintain that both, the world and God, always existed (§13). Some in denying creation *ex*

¹⁵ This imperialistic utterance betrays clearly the influence of the Court of that victorious warrior Sultan Saladin.

¹⁶ Maimonides here as elsewhere curiously differentiates between Kasdim and Chaldaeans, cf. Munk, *Guide* III 239, note 2.

nihilo assume that there was a primal substance out of which God created the world and which he could change at will into different forms (§14). But a third school shares the Jewish conception of the creation *ex nihilo* (§15). The three schools agree that God created whatever is in this world of living beings, plants and minerals with a power coming from spheres and stars. God's power emanated to the spheres and stars and thence it spread over the world and created all there is (§17). They thus substitute spheres and stars to which they ascribe souls and intellect for the angels through whom we believe God works miracles. The philosophic theories, Maimonides states (§18), do not contradict our religious beliefs; on the contrary, he found in the Midrashic literature proofs for identical views, as he pointed out in his philosophic work.

At this point Judaism and Greek philosophy come to a parting of ways.¹⁷ The Greeks while admitting that the life and

¹⁷ In his remarkably comprehensive and very instructive work (note 11) Thorndike devotes a special chapter to Maimonides. He discusses our letter II, 212 on the basis of the Latin translation of Johannes Isaac (Cologne, 1555) in which the large insertions from the *Kusari* and other sources make it hard to follow the author's trend. This is probably responsible for the fact that Thorndike did not perceive that Maimonides here does not argue any longer against the astrologers but against the theory of the Greek philosophers with whom he agreed in the condemnation of astrology. Maimonides does not identify the astrological doctrine with the rule of chance. In the Latin quotation note 1 the "ad haec" has no equivalent in the Hebrew, but after *quicquam* the end of the sentence "prodesse aut nativitatem, vel constitutionem et naturam" ought to have been added. I do not see why this particular passage troubled the author.

A few bibliographical notes on this chapter may be permitted. P. 205, note 1: Of the *Yad ha-Hazakah*, or, as the author called it, *Mishneh Torah*, over a dozen editions appeared before that of 1863, here recorded, beginning with several incunabula; the *Book of Precepts* appeared first in 1518, in the Arabic original in 1888, the commentary on the *Mishnah* in 1492. The *Regimen sanitatis* mentioned in note 3 has no connection whatever with the code. According to the Latin translation it was dedicated to Saladin, actually it was directed to his son, see e.g. Steinschneider, *Hebraeische Uebersetzungen*, p. 769-72. A few other medical texts have been published in recent years in Janus and elsewhere by H. Kroner. That the old Latin translation of the *Moreh* was edited in Paris 1520 by Bishop Justinian is stated e.g. by Steinschneider, *l.c.* p. 432. For the partly misprinted references, p. 207 note 1, Steinschneider's article, *J.Q.R.*, XVII, 360-69, would have been more accessible and useful.

the existence of everything is due to the spheres, i.e. fundamentally to God, claim that what happens to the individual creature is all a mere matter of chance (§19). Judaism on the other hand sees in all the events of life divine guidance and justice (§20).

But both, philosophers and believers, agree that the actions of man depend on his free will and are by no means determined and foreordained by the stars (§21). Thus, though in opposition to Judaism, the philosophers do not differentiate between the fate of man and beast, both agree as to the baselessness of the astrologers' claim that everything depends on the stars and cannot be changed. The falsity of this attitude is also evident on religious grounds. For if everything is foreordained, what can Torah, Biblical ordinances and Talmud help a man who by a superior power is compelled against his will to act the way he does? The opinions of these foolish people would abrogate the law of Moses while our own intelligence refutes their teachings (§24). Maimonides cannot permit the philosophic view, that all is a matter of chance, to pass without vigorous opposition. According to Jewish tradition it is as wrong as astrology. We cannot understand the secrets of divine justice, but we must believe in just retribution and cannot draw conclusions from our experiences and observations (§25).

If one or the other Talmudic authority apparently agrees with astrological theories, that cannot influence us¹⁸ to give up the rational view (§26). After all, we do not know under what conditions such utterances were made and whether they were meant literally. He compares the occurrence of many passages in the Bible which we cannot understand and which the free translation of the old Targumim already interpreted in a rational way. "We have our eyes in front of us and should never leave our senses behind us. Thus I have revealed to you my whole heart," Maimonides concludes his interesting letter.

There cannot be the least doubt that the scholars to whom this letter was directed accepted unhesitatingly Maimonides' view, startling though it must have been to them. We do not

¹⁸ S. Sachs, *ha-Jonah*, p. 61 note 27 draws attention to the parallel in the letter to the proselyte Obadiah, קובץ I, 34c, nr. 159.

have any direct utterance of theirs¹⁹ on our subject but the expression of admiration in their later letters to the master at Cairo, of which we will speak afterwards, do not permit any other conclusion. It is, however, worth noticing that one of their contemporaries and countrymen, who otherwise evidently was very close to them, refused to admit the authority of Maimonides even on this question, though astrological studies were certainly foreign to him. The great critic of Posquière, Abraham ben David, who accompanied the code of Maimonides with his trenchant criticism and even took exception to his condemnation of anthropomorphistic beliefs, takes occasion in one of his glosses (on Teshubah V.) to remark:²⁰ "God's prescience is not a decree but may be compared to the foreknowledge of the astrologers who conclude the character of a man from the stars. It is known that whatever happens to man, great or small, God turned over to the power of the stars. He bestowed upon man, however, a mind which gives him the strength to avert the influence of the stars. That is the possibility given to man to be good or bad. The Creator knows the power of the stars and can judge whether the mind has the strength to overcome it. This knowledge is not a decree. But all this is not important." Here we have again what may be considered the prevalent view among the mediaeval Jews.

R. Solomon ibn Adret, the famous Rabbi of Barcelona, around 1300, discussing the various Talmudic statements concerning the influence of the stars on Israel, considers the whole subject a deep secret which he cannot explain as he has only heard very little about it from his teachers.²¹ Of Maimonides'

¹⁹ Perhaps the statement in the letter accompanying the questions about the Mishneh Torah (see hereafter) הוברי שמים הובשה בשמיך מעשה אצבעותיך (6d קובץ) refers to this point.

²⁰ The text reads with some slight corrections according to the MS. of the Seminary אין ידיעתו (של הקב"ה) נורה אבל היא כידועת האצטנינים שידעיים מכה אחד מה יהיו דרכיו של זה. והדבר ידוע שכל מקרה האדם קטן וגדול מסרו הבורא בכח המולות אלא שנתן בו השכל להיות מהוקן לצאת מתחת המול והוא כח הנתון באדם להיות טוב או רע: והבורא יודע כח המול ורנעיו אם יש כח בשכל להוציא מידו אם לא. זו הידיעה אינה נורה וכל זה איננו שוה:

²¹ *Responsa* of Ibn Adret, part V, (Leghorn 1825) nr. 48 (fol. 9a—b). At the end he says: והוא ענין עמוק מאד לא שמעה אנוי רק כנקודה מן הגלגל הגדול ולא קבלתי מרבתי כטפה מן הים ולא אוכל לפרש this responsum, which was overlooked by earlier writers.

fundamental opposition to the theory he does not breathe a word.

Only one other Hebrew writer, as far as I know, fully endorsed Maimonides' view and absolutely denied any value to astrology. Isaac Pulgar who wrote in Spain in the first half of the fourteenth century devoted the third and longest part of his "Support of Faith" (Ezer ha-Dath)^{21a} to this subject. He pours ridicule on the representatives of astrology, considers them imposters and those who believe in it dupes. In the form of a dialogue between an astrologer (Hober) and a scholar (Haber) he shows the worthlessness of astrology and its lack of foundation which its adherents vainly try to supply by mere repetition of the statements of earlier exponents. Pulgar had previously devoted a special treatise to the refutation of astrology in Spanish which is extant in a Vatican MS.^{21b} and to which he refers here. It is probably directed against Alfonso of Valladolid (Abner of Burgos) whose objections to Pulgar follow in the same MS. He also refers to this opponent once^{21c} in the afore mentioned chapter of the "Support of Faith."

^{21a} ed. G. S. Belasco, London, 1906, with an English introduction which had first appeared in JQR. XVII p. 26-56. Our chapter covers p. 49-84 and is summed up p. XVII-XXIV, (JQR p. 42-49). Pulgar quotes Ptolemy's *Quadripartitum* (p. 53) and Gazzali's *Deoth ha-Filusufim* in Isaac Albalag's translation and with the latter's notes (p. 57, 69) as sources of his opponent. P. 60 he remarks היהכן לשום אדם לחשוד לשלמה באמתה הנפסרת הוא כאשר חשבו בן עזרא ורבי יהודה החסיד ובעל דיני הידוע It is incomprehensible how the editor (p. XVIII) could interpret these words to contain a "protest against the practice of regarding Ibn Esra and Jehuda the Hasid as believers" in astrology! Incidentally it may be noticed that he separates p. V between Ibn (sic) Gazzali and Ibn (sic) Hamad the Ishmaelite and does not know that Abul Zaled (read Abulwalid) who occurs p. 46 as refuting Gazzali's הכחשה הפלוסופים is of course Averroes (Abu'l Walid Muhammed ibn Rushd). An account of Pulgar's work was first given by B. Beer, M. G. W. J. IV, 309-13, then by I. Loeb, *La controverse religieuse entre les chretiens et les juifs au moyen-âge en France et en Espagne*, Paris, 1888, p. 42-43 and REJ, XVIII, p. 63-70.

^{21b} Codex Lat. 6423 according to Bartolucci III p. 919; cf. Catalogue De Rossi II p. 74. It is undoubtedly this text to which our author refers p. 61 as בהכחשת האצטמנייה (read חברתנו) מאמר חברתנו. This book is missing in Kayserling's *Biblioteca*.—Pulgar also dealt with astrology in his lost commentary on Koheleth as is evident from his quotations in the "Support of Faith."

^{21c} He is meant with בעל דיני הידוע in the passage quoted note 21a.

The four texts discussed above give us a fine picture of the ideas of educated Jews during the twelfth and thirteenth centuries on one of the fundamental problems which occupied the minds of their contemporaries.

A comparison between the opinions expressed by the four writers shows us many points of interest. We see Maimonides, as in so many other respects far ahead of his time. He stands virtually alone among the Jews possessing the superior insight which made it impossible for him to be deceived by superstitious beliefs. His trenchant criticism entirely disposes of the problem which worried his contemporaries. While the others lacked the clearness of perception and perhaps the courage to go so far, they agree in placing their religious principles above all theories and therefore are led to weak compromise or despair as was the case with some of the French scholars.

II. MAIMONIDES AND THE SCHOLARS OF SOUTHERN FRANCE

The Provençal²² Rabbis in their letter to Maimonides on astrology speak with unusual humility and with an expression of respect and veneration which might lead us to conclude that they were acquainted with all his great works. Yet Maimonides assumes that even his code has not reached them since his attitude toward their question was clearly expressed there (§3). What then can have given them their high opinion of the sage at Cairo? The only evidence for their knowledge of any of his works is contained in the reference to his "letter to Yemen" in an appendix to their question (§29) in which they ask about the early coming of the Messiah. But even of this letter, which they assume to be directed to the Jews of Fez, their notion is evidently hazy and Maimonides corrects their statement as to its destination and takes occasion to inform them of the further fate of the Pseudo-Messiah in Yemen (§27). The general reference to his wondrous books which are his messengers hardly prove anything as to their acquaintance with them. We are thus compelled to

²²Though differentiating between Provence and Northern France in קובץ I 25b (ערי רומי וצרפת וכל פרובינציא), Maimonides generally calls the scholars of Provence בני פרנצא even in the same letter (see *ib.* 26c).

conclude that it was fame that had reached them by rumor rather than his writings, which had given them so high an opinion.

To convey an idea of the fulsome praise showered on him a few examples will be sufficient. His relations to "Wisdom" are especially emphasized; after its storehouses were destroyed and the steps leading to them had fallen down, wisdom was forsaken and felt exiled without a guide until the Lord sent a redeemer who revealed the tower of understanding. Wisdom then bore a beloved son who magnified the Torah and made it glorious, who is called wondrous hero, everlasting father, prince of peace, on whose shoulders the government is (Is. 95); thus they apply to Maimonides the Messianic terminology of Isaiah. He made handles for the Torah,²³ is another striking phrase applied to his activity. He was sent to make desolate lands flourish by the spring of his wisdom. Tongues are too busy, lips inadequate to sing fully his endless praises, to describe his wonderful qualities. His high reputation resounds from the end of the earth, the whole world proclaims his achievements. Repeatedly Maimonides is designated as "the light of our eyes" and in their conclusion the correspondents say that when they will hear from him the truth they will fully accept it and rely on it, as if it were a Sinaitic tradition handed down by Moses.

Such application of Prophetic texts and such hyperbolic expressions are remarkable even where people are lavish in their praise. They show an extraordinary confidence in Maimonides' authority. We see that Maimonides' fame had spread more rapidly and farther than his great works.

It is hard to gauge the impression made on Maimonides by this letter. With a man, who is generally so objective and sparing with praise and reluctant to make compliments, the absence of laudatory phrases about his correspondents might not prove much. But there are some points which lead us to believe that Maimonides had not formed a very high opinion of the writers; the fact that their previous letters to which the Frenchmen

²³ The term עשה אונים לחורה is applied to King Solomon in the earlier literature; cf. Erubin 21b end, *Midrash Song of Songs*, I §8 in the octavo edition.

alluded had elicited no answer and were not even referred to by Maimonides points to this conclusion. His admission at the end of his letter, written the day after Yom Kippur, that had it not been for the pressure exerted on him by the representative of R. Phineas,²⁴ who unremittingly urged him to answer and refused to leave him without a reply, hardly admits of any other explanation. But if we are correct in this assumption, Maimonides was soon to revise his judgment.

In his letter he states that his Mishneh Torah which had spread East and West, to Yemen and to Sicily, would surely soon reach them. When this book actually did come into their hands they naturally devoted themselves immediately to studying it. Here they were not dealing with philosophic theories, the fundamentals of which were foreign to them, but with the Talmud, the center of their life, their very element, and, though not possessed with equal systematizing ability, they could meet Maimonides in this sphere as equals. The lack of sources, which was so strongly objected to on many sides when the Mishneh Torah appeared, could not affect these scholars, who were familiar with every Talmudic statement, and when they directed a series of 24

²⁴ R. Phineas is evidently the Judge of Alexandria, P. ben Meshullam, to whom Maimonides wrote the most interesting and characteristic letter (קובץ I No. 140, f. 25-27) in which he refers (25b) to the Provence as the native country of R. Phineas.

Samuel ibn Tibbon (קובץ II 27a) speaks of the Jews who constantly travel between Alexandria and Provence and through whom his friend R. Abraham ha-Kohen would transmit to him Maimonides' book.

Another Provençal scholar of Maimonides' acquaintance, R. Meir is mentioned in the letter to Samuel ibn Tibbon (קובץ II 27a) as a pupil of R. Abraham, the great scholar of Posquières, of the scholar R. Jacob and of R. Abraham ibn Ezra (the text is to be corrected from MS. Oxford 859², שהיה למד, ואצל ר' אברהם הרב הגדול שבפושקירש ואצל ר' יעקב הרב ז"ל ואצל ר' אברהם בן עזרא (זצ"ל). Gross, *Gallia Judaica*, p. 246-7, considers this R. Meir a native of Northern France since he identifies his teacher R. Jacob with R. Tam. I would rather identify our R. Meir with R. Meir of Carcassone who had settled in Tyre, where Benjamin of Tudela found him and who is mentioned in an unpublished Responsum of Maimonides in MS. Simonsen, see Geiger, *Nachgelassene Schriften*, III 89. R. Meir had spoken to Maimonides about Judah ibn Tibbon, but did not know of his gifted son Samuel; he had probably left his home long before and this fact favors the identification.

of a majority voting against theirs. "Do not humble yourselves," he exclaims, "if you are not my teachers, you are my equals and friends and all your questions are worth raising." He answers all their questions in detail. In one case (nr. 29) he says that they are certainly right and that in consequence of their objections he has now corrected his book. In another case (nr. 47) Maimonides had already changed his code. It is particularly interesting that in some instances mistakes had already crept into the copy that had reached them (nrs. 38, 44). This fact reveals the significance of the autograph signature of Maimonides in the Oxford MS. of the first three books of the Mishneh Torah attesting that the copy has been corrected from his original.²⁸ Maimonides letter contains some most characteristic and illuminating statements about his method and aims which however do not concern us in this connection. Only his attitude towards the criticism of his work may be mentioned. "You have conferred a great boon on me and whoever finds something to correct in my work and informs me I will consider a benefactor," so that there should be no misleading decision left in his code.

Owing to his illness—for about a year he had been bedridden—his answer had been delayed for some years and he apologizes also for not having written all the answers and the whole accompanying letter with his own hand.²⁹ Thus we see how these scholars had gained the respect and admiration of their great correspondent.

In R. Jonathan's letter introducing the questions on the Mishneh Torah³⁰ which parallels its predecessor in expressions of

²⁸ מונה מספרי אני משה ברבי מימון זצ"ל. The signature is reproduced in plate IV of the Facsimiles accompanying Neubauer's Catalogue. Cf. what is said about the text of the Moreh in Samuel ibn Tibbon's letter at the end of the chapter.

²⁹ Express references to his own holograph letters Maimonides makes elsewhere as well *e.g.* in his later letter to the Lunel scholars.

³⁰ קובץ I nr. 24 fol. 6-7. In MS. Adler 2405 (see below chapter IV), fol. 215a, it bears the heading הרב רבינו משה בן הרב רבינו מיימון זצ"ל על קצת הלכות מן החבור ושלתו אליו הרב רבי יהונתן הכהן הגדול זצ"ל גדול החכמים מחכמי לונל זה לשונו:

אל בית אדוננו מנלה מהרי. אולם בנשקך נעלי התאחר
כי סוס וחור איכה לפרס יערכו. גם הואב איך יעמוד לפני ארי:

praise and admiration, the writer asks for the Moreh Nebukim whose fame had reached his circle. It is to this book to which Maimonides repeatedly referred in his letter on astrology without mentioning its title, that the few other letters between Maimonides and the Provençal Rabbis that came down to us refer. It seems that Maimonides sent them the first two parts of the Moreh, probably even before he answered their questions on the Mishneh Torah. The scholars of Lunel now engaged Samuel ibn Tibbon to translate the work, which in its Arabic original was to them "like a stone tied up in a sling and a rose in the midst of thorns." Having read what he had translated they were keenly interested in seeing the rest of the masterful exposition of their revered teacher and felt "like the thirsty from whom the cup had been snatched just as he started to drink, or as a suckling removed from its mother's breast." Therefore R. Jonathan once more appealed in their name to the master to send them the last part of the Moreh, so that they should not have wasted their money. The translator was evidently paid by the group of scholars who had charged him with the task.³¹ This letter which was discovered in the Genizah³² begins with a poem. A complimentary introduction in Aramaic follows and the letter has a characteristic postscript. "Vouchsafe me an answer, our master, pride of Israel, and do not compel me to appeal to others for help and complaint," the writer exclaims. He hopes to receive the answer during his lifetime so that later generations will be able to study the book and God will be praised through Maimonides (as author) and through him (as inspiring the translation). We are reminded of the postscript in Maimonides' letter on astrology stating that he had written only at the urgent solicitation of the

Then follows the letter and, fol. 218-23, the questions nr. 25-34, 37, 40 and 44. The same heading is found in MS. Oxford 2670⁵, Cat. II p. 71. The כהבי רבני צרפת are quoted in Maimonides' letter to Ibn Aknin, קיובץ II 30d.

³¹ They must of course also have paid for the copy Maimonides sent them. See the reference to the purchase of three copies of the Mishneh Torah for Yemen in the letter to Lunel (קיובץ II 44b).

It is a pity that no references to such matters of business which would throw light on the book trade in the Middle Ages are included in our correspondence.

³² Wertheimer, גני ירושלים I (Jerus. 1896) p. 33-35.

Dayyan of Alexandria, R. Phineas. It is this note which makes one think that the writer had not yet received Maimonides' highly complimentary answer to his legal questions. As a matter of fact in the letter to Lunel mentioned in the next paragraph Maimonides says that he had sent the third part of the Moreh together with his answer to the questions on the Mishneh Torah.³³

The Lunel community must have sent another appeal to Maimonides with various signatures, requesting Maimonides himself to translate his Moreh.³⁴ His answer to this request,³⁵ curiously enough, begins with the same verse³⁶ as his letter on astrology. It was accompanied by the third part of the Moreh and was probably written shortly after the answer on the legal questions, to which Maimonides expressly refers.³⁷ He asks them

³³ Can we conclude from this fact that the third part of the Moreh was only finished some years after 1195?? The quotations in the treatise on resurrection in 1191 refer, I think, only to the earlier parts. Graetz's proof, VI³, p. 306, note 2, does therefore not apply to the whole book.

³⁴ Cf. Ibn Tibbon's introduction to his translation of the Moreh
 הביאה השוקת חכמי הארץ הוא ונבניה אותם ובראשם החסיד הכהן ר' יהונתן נר'ו ויתר חכמי בקעת יריחו (i.e. Lunel) עיר מושבי לשלוח אחרי הספר הנזכר אל מצרים בשמעם את שמעו. ויתחננו על פי כתביהם אל המחבר את הספר הזה. ויבקשו לשלחו אליהם מועתק אם יוכל או בלהי מועתק. והשתדלו בזה השתדלות גדולה... ועוד כי הוסיפו כוסף על האותם בעמדם על קצה מעיני הספר.

³⁵ Ed. Geiger נחמד II, 3-4, (cf. III 114); קובץ II 44, Wertheimer, l. c. 35-37. Maimonides speaks of two letters of the Lunel scholars: כתביהם והראשונים והאחרונים. Probably he refers to R. Jonathan's letter as the former one, since it is expressly written in their name. It is hard to understand why they should have asked Maimonides to prepare a translation after Ibn Tibbon had begun the work at their initiative. Eppenstein's answer (*Moses ben Maimon* II p. 98 note) to this question is unsatisfactory.

³⁶ It is a slip on the part of the author to start two letters the same way, but probably about five years had passed since the letter on astrology and he evidently had forgotten its beginning. Whether the verse was omitted by some copyist for this reason is impossible to ascertain. It is found in almost all the MSS. and Isaac Abravanel, עטרת זקנים, Amsterdam 1739, f. 39a, quotes it as the beginning of the letter on astrology. Gross, *M.G.W.J.* 18 (1869), p. 442 note 1, in describing a Günzburg MS. of the letter on astrology objects to its beginning as belonging to the other letter. In Gallia Judaica, p. 325, he considers this MS. as well as that of Munich to contain this second letter to Lunel instead of that on astrology and his statements are confused in consequence.

³⁷ He states that he there gave the reason for the delay of his answer.

to excuse the delay of his answer, the reason for which he already had communicated to R. Jonathan. Out of respect for their community he writes the letter wholly in his own hand, though it is very hard for him. He refers to his correspondence with Samuel ibn Tibbon about the latter's translation. He says that in these bad times no country is studying the Torah and the Talmud so actively as France. The future of Jewish learning depends upon their activities and he encourages them to work for Israel. Everywhere else conditions are desperate.³⁸ He sees only in France a future for Jewish learning.³⁹ What a change of attitude on the part of Maimonides since he had written his letter on astrology!

Who the men were who started this correspondence with Maimonides we cannot tell. Only R. Jonathan ha-Kohen of Lunel is mentioned by name. In the question on astrology, which is published here, we read the request to send the answer by a reliable person to Montpellier, which is near Narbonne and Marseilles, and to address it to R. Jonathan. Consequently the latter must have lived in Montpellier at this time.⁴⁰ Maimonides' answer, which is directed to Montpellier in most MSS.⁴¹ and according to the authorities who quote it,⁴² is described in the editions since 1517 and in MS. Adler⁴³ as a letter to the scholars

³⁸ See e.g. Graetz VI³ p. 325.

³⁹ The 12th century was the period of flower in Provence for general literature as well as for the Jews. After the crusades against the Albigensians early in the 13th century both fall into decline. The expulsion of 1306 reduced Provençal Jews to virtual insignificance.

⁴⁰ Gross, *Gallia Judaica*, p. 325, does not even consider this possibility.

⁴¹ Thus in the four MSS. B D H M described below in chapter IV and in MS. De Rossi 327⁷ which is written in 1289; comp. Horowitz, בית עקר האגרות, p. 16.

Codex Vienna 141⁷ in Schwarz's splendid new catalogue has the heading *ההר לחכמי לתיל ואצילי ההר*, but in the address printed below as §31 only Montpellier is mentioned. According to *Cat. Bodl.* p. 1903 both cities are equally mentioned in Codex Vatican 385². Perhaps the fact that R. Jonathan is always mentioned as from Lunel is responsible for this addition.

⁴² Moses Narboni and Moses Alashkar (see note 69 below) as well as Isaac Abravanel (see above note 36).

⁴³ Also MS. Brit. Mus. 904 dated 1273 which also lacks the verse from Song of Songs (see note 36) and MS. Oxford 2219, where it is spelled *מריציליה*. In other cases it is not clear whether the catalogues quote the MSS. or use the

of Marseilles, that city as just stated being mentioned incidentally by the French Jews. Perhaps it was addressed to Montpellier near Marseilles⁴⁴ and this fact may have caused the mistake. The questions about the Mishneh Torah are ascribed to R. Jonathan ha-Kohen of Lunel in the editions and MS. Adler and are frequently quoted in the literature as those of the Lunel scholars.⁴⁵ The request of R. Jonathan for the missing part of the Moreh is expressly made in the name of the scholars of Lunel⁴⁶ and Maimonides' last letter is also directed to the Lunel circle.

R. Jonathan was evidently the center and moving spirit of the circle of scholars who addressed themselves to Maimonides. He still lived in Montpellier in 1194, the date of Maimonides' answer on astrology. Soon after that he must have moved to Lunel with which his name remained ultimately connected; the further correspondence was carried on from Lunel. Of course the members of his circle⁴⁷ need not all have lived in one city. Possibly some close relationship existed between the residents of the various important settlements which were not far distant. It would be interesting if the names of the signatories of the letter on astrology as well as of the Lunel letter about the Moreh to which Maimonides replied were known. Such information might throw some light on this question.

Speaking of the relations between Maimonides and the scholars of Southern France we cannot pass over his famous correspondence with Samuel ibn Tibbon. As I suggested before, Maimonides had the request of R. Jonathan for the Moreh fulfilled by sending the first two parts of the Moreh even before he answered the questions on the Mishneh Torah, whereas the third

common title of the letter, e.g. MSS. Oxford 158⁷ and 2360⁶ or Paris 708³. For this reason I did not think it worth while to look through other catalogues, especially since the discovery of the text of the letter of the Provençal Rabbis seems to settle the question.

⁴⁴ The address §31 does not mention a place.

⁴⁵ Two of these questions (קובץ I nr. 37-38), curiously enough, are found with the heading *אלו השאלות ששאלו קהל מנפשי לר"ם במז"ל* in a MS. of our Library. See R.E.J. 59 p. 221 note.

⁴⁶ חכמינו אלה יושבי ירח, Wertheimer p. 35.

⁴⁷ בני הבורתנו §2.

part accompanied his answer. Samuel ibn Tibbon, who by his Hebrew translation of the Arabic text inscribed his name in the annals of Jewish literature, was intrusted with this task by admirers of Maimonides in Lunel. He found many difficulties in the text and realized that the copy he had was in many respects faulty.⁴⁸ Being careful and painstaking in his scientific work,⁴⁹ he therefore found it necessary to turn to the author for the elucidation of many points.⁵⁰ The letters reached Maimonides while he was sick—perhaps it was the same prolonged malady which had delayed his answer to R. Jonathan's question on the Mishneh Torah—and in May 1198⁵¹ he sent a preliminary answer telling about his partial recovery and promising a discussion of the difficulties later. While waiting for this reply Ibn Tibbon wrote once more about a new difficulty in one of the last chapters of the book (III 51) in March 1199.⁵² The accompanying letter without the question itself has been published. At the same time the translator sent his copy of the Moreh with some corrections in the third part from a second MS.—perhaps the one Maimonides had sent at the solicitations of the Lunel scholars?—and asked for a careful and repeated collation with the author's original to be

⁴⁸ Ibn Tibbon had somehow procured a copy of the third part, but it contained gross blunders of a character suggesting to him the interesting conclusion that it went back, directly or indirectly, to a copy written in Arabic characters (קובץ II 27b) comp. Steinschneider, *Hebraeische Uebersetzungen*, p. 416.

⁴⁹ One can see how little foundation there was for the fear expressed by this pedantic father in his צוואה.

⁵⁰ A passage in Maimonides' answer (קובץ II 27b) suggests that one of Ibn Tibbon's letters was sent together with one from the Lunel scholars; perhaps it was their above mentioned letter in which they may have requested Maimonides if he himself would not undertake a translation to help Ibn Tibbon by answering him. He says ... והגיעו כחבי הישיבה הנשארה... a passage which the English translator considers out of place, but a little later we read כן ראוי להם המעולה לעשות בכל מה שתחרגנו ותעתיקו לאזניהם ההם הנכבדים Ibn Tibbon worked in collaboration with others??

⁵¹ כן ראוי להם המעולה לעשות בכל מה שתחרגנו ותעתיקו לאזניהם ההם הנכבדים as Steinschneider corrects היין בחצי סיון Oxford 2218 in *Cat. Bodl.* p. 2490.

⁵² According to Steinschneider, *Cat. Bodl.* 1900, *Hebraeische Uebersetzungen* p. 416 note, the letter is dated in MS. Oxford Adar II 1510 Sel.

attested by the author's signature.⁵³ Whether this request was fulfilled and whether he ever received an answer to this question we do not know, but it is unlikely.⁵⁴ When half a year later, September 30, 1199,⁵⁵ Maimonides wrote a full answer to the earlier questions, this last letter of Ibn Tibbon's had not reached him yet. Maimonides' letter,⁵⁶ the technical part of which is also only partly published, belongs to the most interesting and important documents in his correspondence and has been translated into English.⁵⁷ Here Maimonides gives general rules for the translator from one language into another, expresses his opinions on the more important works of Graeco-Arabic and Jewish philosophy and gives the remarkable account of his daily activities which is quoted in every biography. It is the last letter of his to Provence which has reached us.

A few years later Samuel ibn Tibbon wrote once more to Maimonides inquiring whether he had written a commentary to the Solomonic books of the Bible. The interpretation of numerous passages from these books in the *Moreh* had strongly appealed to him and eventually he would like to have a copy. If Maimonides had not written such a work, he would urge him to undertake it. When this letter reached Egypt, the sage was no longer among the living. Ibn Tibbon incorporated his letter or an extract from it into the introduction to his own commentary on *Kohelet*.⁵⁸

⁵³ Compare note 28.

⁵⁴ Moses ibn Tibbon who added a discussion to his father's question makes no reference to an answer; nor does Narboni who in his commentary on III 51 discusses the letter of Samuel and his son's note. A copy of the unpublished part of this correspondence and Moses ibn Tibbon's note is found among Steinschneider's papers in our Library. In the introduction to the translation of the *Moreh* we find no reference to the use of a collated copy of the original.

⁵⁵ Tishri 8 1511 קובץ II 29a.

⁵⁶ קובץ II 27-29 cf. Steinschneider, *Hebraeische Uebersetzungen*, p. 40 ff, 417 ff.

⁵⁷ By Dr. H. Adler, *Miscellany of Hebrew Literature*, I, (London 1872) p. 219-28.

⁵⁸ See Cat. De Rossi, Codex 272; comp. Steinschneider, *Cat. Bodl.* p. 1900-1 and Cat. Neubauer Nr. 132.

III

THE ORIGINAL LANGUAGE OF MAIMONIDES IN THE LETTER OF
ASTROLOGY.

One more point about the letter on astrology requires discussion. MS. Leipzig 30⁵⁹ has the following colophon **אני יעקב בן יהודה אני כתבתי במגדל אלון והעתיקו מלשון הגרי לעברי החכם ר' משה בן החכם הפלוסוף הר"ר שמואל בן תבון הספרדי ז"ל**. Steinschneider (*Hebräische Uebersetzungen* 931 and *Arabische Literatur* p. 212) accordingly enumerates this letter among the Arabic writings of Maimonides.

It is *a priori* most improbable that Maimonides should have answered in Arabic a Hebrew letter of scholars whose ignorance of Arabic he might at least consider most likely if not certain. The whole correspondence mentioned above is in Hebrew except for one partly Arabic letter to Samuel ibn Tibbon in connection with the latter's translation of the Moreh. Wherever Maimonides refers in our letter to the Moreh or the commentary to the Mishnah, he expressly states that these works are written in Arabic assuming evidently that they were inaccessible to his correspondents.

This general consideration is supported by internal evidence. A careful reading of the text does not betray any of the characteristics of a translation which are so evident in the works of the Tibbonites. We do find occasional Arabisms, but they are no more frequent or pronounced than in the other Hebrew writings of Maimonides. We frequently come across **שם**⁶⁰ in the sense of the Arabic **הם** for 'there is', but we meet this word also in the very beginning of the Mishneh Torah. (**B**⁶¹ 121) **אצל** is used like the Arabic e.g. **שקר הוא אצלנו** (§24 etc.); **מלך מן הערבים** (§27) and many other expressions also show Arabic influence.

⁵⁹ Cat. Delitzsch p. 294-5. According to the latter the MS. was written in Montpellier, while Gross, *Gallia Judaica*, p. 59, suggests Alais, (Gard).

⁶⁰ In several places one or the other MS. reads **אין שום** instead of **שם**.

⁶¹ B and page refers to Bacher's two papers: *Der sprachliche Charakter des Mischne Tora*, Appendix to his *Aus dem Wörterbuche Tanchum Jeruschalmi's* (Budapest, 1903), p. 117-46 and: *Zum sprachlichen Charakter des Mischne Tora* in the collective work *Moses ben Maimon*, II (Leipzig, 1914) p. 280-305.

The use of Biblical verses and phrases of which Bacher (291-94) gives numerous examples, is not infrequent. The beginning of the letter is sufficient evidence. Compare also קורא לשקר עשה עט סופר; (§6, cf. Joel, 3, 5); אשר ה' קורא (ib. cf. Jer. 8,8); כי לא כדרכנו דרכיו ולא כמחשבותינו מחשבותיו (§25, cf. Is. 55, 8); הפציר בי עד בוש; (ib. cf. Is. 53, 10); יראה זרע ויאריך ימים (ib. cf. Is. 53, 10); (§29, cf. II Kings, 2, 17). We equally find many instances of the application of synonyms, a few of them also occurring in Bacher's list (294-296) from the *Mishneh Torah* such as גוף וגויה (§16), בעלי השכל והמדע (§12), מהתלים ושחקים ומלעיבים (§10; Bacher דברי רודפים אחרי החכמות ומחפשים בחדרי התבונות, (§2) טהר נפשם ויפי דעתם- (ib.), שקר וכזב, (§10, 27), הבל וריק, (§6) בדעתו ובמחשבתו, (§5) ברורות ונכונות, (§10) דין ומשפט, (§20, 25), etc. Of expressions which Bacher listed as characteristic of Maimonides I noticed the following in our letter מאורעות שארעו בני אדם (§20 ארע with accusative though mostly with ל (B. 282), בארנו (B. ib.), דעות for morals, (§2; B. 283), דת religion (§9; cf. הפסד בדת §18; B. 127) וראית (§11; B. 127), טבע (frequently; B. 128), נטייה and מסלול, in astronomical sense (§11; B. 131-2), מצא for exist (§14; cf. המציא create §15, 17; B. 131), עילה and סבה (§19; B. 133-4), the plural ענינות (§11, 16, 21; B. 123, 287), עקר (frequently; B. 134), נפסד (§13; B. 135). To these לארות פרוי (§28) may be added since Ben Jehuda s. v. ארה I 387 cites in addition to several examples from Moses ibn Ezra, one from the *Mishneh Torah*. It is interesting that the copyist of A added to this word the marginal note כי'מ וגיל' (כך מצאתי וגראה לי) לאכול. In קובץ II 26 we actually read לאכול. The cumulative evidence of all these points together with the general considerations advanced before seem to refute completely the unsupported statement of the scribe of the Leipzig MS.

In this connection a few linguistic peculiarities of our letter may be pointed out. The absolute הגיעה without object §1⁶³ is peculiar and was corrected by some copyists. חבר ב (§9) to write on (without ספר) and הפלוסופים שחברו בחכמות (§10) equally gave occasion to scribal emendations. §6 we find הבליית while elsewhere

⁶² For the latter expression see B. 285.

⁶³ See also the passage quoted from another letter in note 50.

the common הבלים is used. The term used by Maimonides for minerals, מחצבו, מחצבו, §17, 19, deserves attention; it even escaped Ben Jehuda, though Goldenthal⁶⁴ recorded it.

IV

MANUSCRIPTS USED FOR THE PRESENT EDITION

A. THE QUESTION OF THE PROVENCAL RABBIS.

This letter is found in a unique MS. of the Seminary Library containing the end of a treatise on the ten martyrs in Arabic, the Arabic original of Maimonides' letter to Yemen, an unpublished letter of Maimonides to his pupil Joseph Ha-Maarabi (Ibn Aknin) about objections of Samuel ben Ali about the Sabbath Laws and the beginning of the letter to Joseph bar Abu Kheir ibn Gabir (קובץ, II fol. 16f.). Between the last of these two Arabic texts the only Hebrew part of the Codex, our letter, is inserted with the Arabic heading. נסכה כתאב ארסלוה עלמא בלאד אלאפראנג אלי רבנו משה הרב הגדול מאור הגולה נפשו צרורה בצרור החיים ב"ר מימון הדיין זצ"ל יסאלונה (Text of the letter of the scholars of France to R. Moses...ben Maimon...in which they asked him about the determination of the stars and their embarrassment). The MS. is written in Yemen, probably in the 16th century in clear and even rabbinic characters. It has the curious inscription זה הספר מצאתי בק"ק גובר על מערת אידו על כן לקחתי אותה. I have divided the text into paragraphs and only corrected the evident mistakes.

B. MAIMONIDES' LETTER

The following MSS. were at my disposal either in rotographs secured by Dr. Friedlaender or in the original:

1) B. The first copy in MS. British Museum 27131 Fol. 79b-84b⁶⁵. (=Almanzi 238 XI, HB V, 147,) in which the letter is

⁶⁴ Goldenthal, *Grundzüge und Beiträge zu einem sprachvergleichenden, rabbinisch-philosophischen Wörterbuche*, (Denkschriften der Wiener Akademie, philosophisch-historischen Klasse 1854, p. 440). See now J. Klatzkin, *אנחולויה*, של הפלוסופיה העברית, Berlin 1926, p. 3 and 305.

⁶⁵ Omitted in Margoliouth's Catalogue III.

written twice. This text has the heading *הנה זאת תשובת השאלה אשר שלח הרב הגדול רבי משה בן הרב ד' מימון זצ"ל מארץ מצרים אל חכמי אנרת ששלמה אנרת הפלוסוף האמתי הרב הגדול רבי משה* and closes *הארץ הזאת בן מימון זצ"ל*.

2) D. In the same MS., fol. 85-90a, follows a second text headed *אנרת אחרת השלוחה מאת הרב ז"ל לחכמי מונטפישלר חכמי ההר*. Both are written in somewhat similar Italian Rabbinic characters, but not by the same hand. The whole MS. according to Luzzato is done by two hands, the second 1548, the other older.

3) H. MS. Halberstam 456 in the Sulzberger Collection in the Seminary Library,⁶⁶ two collections of letters; the first mostly by Joseph of Arles (middle of the 16th century), includes f. 5-8 our letter with the heading *אנרת הרמב"ם. והיא תשובת שאלה אשר שלח מארץ מצרים אל חכמי מונטפישלר*. The MS. is in a small somewhat more cursive Italian Rabbinic hand.

4) M. Cod. Munich 315 fol. 23-24 headed *אנרת ששלח הרב הגדול רבי משה ע"ה לחכמי מונטפישלר*, Italian Rabbinic characters, perhaps 15th century according to Steinschneider.

5) A. Besides these Italian MSS. which all belong to one class, a different type of text is represented by MS. Adler 2405 in the Jewish Theological Seminary.⁶⁷ This interesting Codex contains mostly philosophical texts and a large part is devoted to the smaller works of Maimonides. Thus we find his introduction to the Mishna (fol. 1-27), the anonymous translation of his commentary on *הלק פ' (28-38)*, the treatise on resurrection (40-48a); the eight chapters and the commentary on *Abot (52b-89)*; a number of *Responsa* of Maimonides (206-34 and 243-44) of which, as a later hand noted on the margin, fols. 206-10, 212-15,⁶⁸

⁶⁶ See on this MS. which he bought from R. N. Rabbinowitz's Catalogue 8 of *nr. 6 Halberstam in Festschrift Steinschneider*, Leipzig 1896, Hebrew part, p. 7, note.

⁶⁷ See E. N. Adler's Catalogue, Cambridge 1922, p. 82-83. From this MS. I have published the *ששה משלים*, Berlin 1924.

⁶⁸ About fols. 215-23 see above note 30. The responsa of Maimonides are interrupted, fol. 235-41, by the letter of the Nasi Sheshet ben Isaac ben Joseph of Saragossa to the scholars of Lunel in defense of the Mishneh Torah (cf. *MGWJ XXV 509-12*; H.B. XVII, 65; Brüll's *Jahrbücher* IV, 6 note ***; MS. Paris 708; Oxford 2670). I hope to publish this letter at some other occasion.

225-34 are printed in אגרות הרמב"ם Venice 1544 f. 70-92, fol. 242-44 ib. 66-68; the אגרת השמד 276-82.

The scribe of this MS. which is written in beautiful Greek Rabbinic characters is Dosa ben Joseph. He states that the copy of the commentary of Abot was finished Wednesday Rosh Hodesh Adar 1461 in פולִי (fol. 90b) and on the same page has a poem written by him in Sofia and on the following one written when he came to Constantinople with his brother Moses and another made during the sea voyage from Chios to Candia. Fol. 182a at the end of משרת משה he states that he finished the copy in Ellul 1461 in Constantinople. He frequently indicates his name by putting dots over the letter דוסא at the beginnings of subsequent, though not consecutive lines, e.g. in our letter fol. 245b. Biblical verses are generally indicated by dots on the top of every word. Our letter is found fol. 245-46a headed עור לו זצ"ל כתב תשובת לחכמי קהל עיר מרשילה על שאלתם י"א. This text practically agrees in every detail with

6) C. ed. Constantinople (1517?) fol. 2-3, a text which all the following editions repeat. If MS. A had been accessible to the printer he undoubtedly would have included the אגרת השמד and the correspondence with R. Jonathan on the *Mishneh Torah* into his collection. But the close relationship of his texts to A shows convincingly that both go back to a common source. While not adding new readings MS. A is of importance as showing that the printer closely followed his MS. and did not make any additions, as we otherwise would have suspected.

The class represented by A C is clearly inferior to that of the Italian MSS. and had to be generally disregarded in establishing the text. A glance at the numerous variants from this source will show that it is full of later additions and amplifications (indicated by square brackets) and greatly adds to the number of synonyms employed by Maimonides. It is superfluous to quote examples. One insertion may be pointed out here. Maimonides sums up §17 the views of the three philosophical schools he had enumerated §§13-15. Through homoioteleuton the first of these was omitted in an early copy (as it happened in B) and thus only two views were found. In order to complete the evidently defective text the gap was filled by repeating the full account of

the first group from §13 but putting it in the third place. Accordingly the order of the groups is reversed and the view of one is completely repeated in A and C. Here we get convincing evidence that we have an interpolated version before us. The repetition of the author's signature (occurring §1) at the end of §28 is also noteworthy.

While the readings of A C are fully given under the text it did not seem necessary to record differences in the divine names הַצֹּרֵר-הַבּוֹרֵא-הָאֵל-הַקָּבִי'ה in which considerable arbitrariness is shown by the MSS., nor to note the 'ת' regularly added in A C. These texts also commonly use כִּי where the others have שׁ, they occasionally offer אֲשֶׁר for שׁ etc. Such minutiae as well as all matters of orthography were omitted though the apparatus is fairly full. Anything that might bear on the linguistic habits of Maimonides as differences in construction (e.g. §6 מוֹדִיעַ לָכֶם—מוֹדִיעַ אַתְּכֶם) I considered worth recording. If we had a comprehensive study on the language of Maimonides one might dispense with a good many variants.

In the Italian group H and M have frequently singular readings, sometimes agreeing with A C while B seems to be closest to a general consensus and the best representative of the group. D is similar to B, but in many details inferior. Originally I had copied H and collated the other texts on the margin, but when I came to construct the text I found it unreliable and after some hesitating efforts to establish a mixed text came to the conclusion that the methodically correct proceeding would be to take B as a basis and only deviate from it where its readings are evidently faulty.

For the beginning and end of the letter I had before me a collation of MSS. Brit. Mus. 904 VI and 1081 XXI (Cat. p. 477) Friedlaender had made on the margin of the קובץ תשובות הרמב"ם in Oct. 1911. As these MSS. offered no new readings I did not consider it worth while to increase the apparatus by more sigla.⁶⁹

⁶⁹ That comparison of other MSS. will yield different readings is very likely. A comparison of the quotations in Moses Alashkar's השנוח to Shem Tob ibn Shem Tob's האמתות ספר in his *Responsa* (Sabionetta 1554) fol. 192a shows some. He quotes §20 (where he reads e.g. שבעלי דת האמת...יאמינו for

It may only be stated that the old Codex 904, which bears the date 1273, is directed to Marseilles and does not have the opening quotation from Canticles, while 1081 in some points closely agrees with M. Neither of the two MSS has §§29-30, which are only found in B and H, §29 also in D. They are also found in Codex Vienna (V)⁷⁰ 141⁷ and in Luzzatto's MS. of ארחות חיים ב' חלק ב' (L)⁷¹ from which the variants are given. The address, §31, is only found in V and L, in the former at the beginning and in L at the end. The latter place seems more fitting and it is accordingly added there in this edition.

In the various readings parentheses stand for omissions, square brackets for additions. Where it was not evident to which word of the text a variant belonged the text-word was repeated with a half bracket.

So much about the present edition of Maimonides' answer which I hope is justified not only by the combination with the question of the Provençal Rabbis which is published here for the first time, but also by the new text which is in many respects superior to that of the current editions.

For the convenience of the reader both texts are divided into short paragraphs, though a certain arbitrariness could not be avoided.

(אמר), §23 (where he reads בורסקי like M and has the same omission by homoioteleuton as this MS.) and parts of §24-25.

The quotation in Moses Narboni's commentary on the *Moreh* III ch. 49, ed. Goldenthal p. 64, taken from §7 though claiming to be from the end of the letter seems so inexact that it was probably made from memory.

⁷⁰ See A. Z. Schwarz's new catalogue p. 154.

⁷¹ See S. D. Luzzatto in ירחים פנר, II, Lemberg 1856, p. 69-70; פניני שד"ל, Przemysl 1888, p. 85-86. The MS. was later Codex Halberstam nr. 52 = Hirschfeld nr. 131. Both catalogues do not enumerate the texts copied at the end of the ארחות חיים. The letter is also found at the end of Günzburg's MS. of the same work (see above note 36) which only seems to contain the date §29 but not §30-31 found in MS. Luzzatto-Halberstam. In the MS. forming the basis of Schlesinger's edition of ארחות חיים ח"ב, (Berlin, 1902), these additions are not found; see his introduction p. XXIII.

B. TEXTS

I. Letter of the Rabbis of Southern France published from the unique MS. of the Jewish Theological Seminary.

1 לפנים בישראל כה אמר האיש בלכתו לכו ונעלה עד הרואה. ויורנו מדרכיו. ונלכה באורחותיו. לדעת לעות את יעף דבר. ולברר התבן מן הבר. וחלפו זמנים בצוק העתים. וגרמו העונות ונהרסו ממגורות החכמות. ונפלו המדרגות. ותשאר החכמה סורה וגולה. אין מנהל לה. עד אשר שלח האלהים מושיע. מעגלי צדק מודיע. ויבן מגדל השכל והתבונה. ואין קצה לתכונה. אז יצאה החכמה ותלבש בגדי מלכות ורקמה. כי הצור ריחמה. ויתן לה הריון. לאות ולחזיון. ותלך בן יקיר. אשר יגדיל חורה ויאדיר. פלא גבור אבי עד שר שלום שמו. ותהי המשרה על שכמו. והיה צדק אזור מתניו. והאמנה אזור חלציו. ויפתח הדרי התורה להאיר עינים. ועשה לה2 אונים. הקים בחונתו. 10 פסג ארמנותיה. שם ינחו יגיעי כח. וימצאו מגוח. אל ההר הטוב הזה והלבנון אשר שם עץ הדעת. ותארכנה פארותיו. ויף בגדלו באורך דליותיו. מים גדלוהו. תהום רוממתהו. שם ירבצו עניי הצאן הנדחה והצולעה. כי זאת תפארת וכל הלשונות כבדות. והשפתים עמוקות. להאריך ולהעריך את יקר תפארת מורנו ורבנו משה החכם המופלג בן הרב הגדול רבינו מימון זצ"ל אשר אין קץ 15 לשבחיו. ואין מספר לגדוריו. מעלותיו וגורת ספיר ספריו. הן הן שלוחיו. הן הן עדיי. אלהים שלחו למחיה. להצמיח ודהפריח ארץ ציה ברביב חכמהו. ויורה צדקו. המקום ברחמיו יאריך ימיו ושנותיו וימלא משאלותיו.

2 ועתה רבינו אדונינו נאונינו נר ישראל מאיר עיני הגולה הנה עבדיך אלה השוכנים3 באהלי ארץ אדום באו מארץ רחוקה לשבור אוכל מאוצר חכמתך 20 ולשאוב ממעין תבונותיך. ועלה על לב קצת מבני חבורתינו לשאול מלפני אדונינו על מה שאמרנו רבותינו ז"ל4 אין מול לישראל וראינו לר' שריא ולר' האי ז"ל בתשובת שאלה כלשון הזה5 ובעלי אסטגניות החחים בכוכבים אינון הרין גני. אית מנהון מאן דתאלי כל מילי במזל ואמרין אפילו תגודות של אדם ואפילו רחשישי תליין במזל ומן התם הוא דנחתי להכא ולפום מא דאית התם אית הכא וכל עיסקי 25 דארעא כמין מטבע של שעוה דמונח6 להחתם. ומזלות שמים כמין חותם שמכנים אוחם וטובעין בדיוקני שלו דלא מוסף7 וולא גארע8 וואילין לית בהון מאן דמודה בהקב"ה ומובדלים הם מדברים שלנו. ואיכא מנהון גונא8 אחרינא דאמרין אדם

1 כ"י ורנסה. 2 כ"י לו. 3 כ"י השוכני. 4 שבת קנ"ו ע"א.

5 שרת הנאונים הוצאת הרב רב ס"י ש"צ צד 207 שו' ב'-ט"ו בשנויים קטנים.

6 שם דר ונח וצריך להניח כסו שהוא כאן. 7 חסר בכ"י 8 שם נסא

עושה בחכמתו דברים שלא המזל גרמן ויכול בדעהו לכופף מאי דגרים המזל. והו נמי תרי גוני מנהון מאן דתאלי לה למילחא בנפשו שלאדם ואומ' שנפשו ורוחו שלאדם עליונות היא וגוהר שלה ועיקרה למעלה מן הכוכבים והמזלות ויכולה היא ואף הוא יכול בכוחה לשנויי מה דגרים מזל. ומנהון מאן דתאלי למילחא ברבון העולמים ב"ה ואומר דברא 10 באדם יכולת לכופף מה שגרים מזלו. ובין להני 5 ובין להני דהאי ניסא 8 אחרון דגרים 11 מזל חם אתי בעידניה לאילין 12 יכול אדם למשתי מקראני ומצטנן בהון 13 ולאילין דהקב"ה כדניחא קמיה לאציליה 14 ולמדחי מיניה דחי.

3 וכן ראינו בתשובת הגאונים ז"ל אשר הזכרנו לפני רבינו וכלשונה נאמרה. 10 ויש מתחכמים בדבר ואומרים כדברי הגאונים ז"ל ולא נאמרו אלא במי שראוי לבוא עליו חולי חם בזמן ידוע כפי מערכת 15 כוכבי מולדו ויכול קודם לכן להשמר ולשתות משקיות קרים לצנן ולישר תולדות גופו. אבל מי שגמרה עליו מיתה ביום ידוע כפי מערכת כוכבי מולדו לא תועיל שמירה קודם לכן. 4 ודבר זה לא תסבול דעתנו ולא תכלכל מחשבותינו כי לפי דבריהם יהיה 15 ענין מרות הכוכבים והמזלות כאחד ממנהגי התולדות המתקנות בעולם למן היום אשר ברא אלהים אדם אין להוסיף ואין לגרוע. ולעניות דעתנו ומיעוט שכלינו מי שעומד על זאת הסברה מניא לב אנשי התורה ונועל דלת בפני בעלי התפלה כי כל אחד ואחד בלבנו ישית איך 16 ישתנו עליו 17 סדרי בראשית לצאת מבול מרות מערכות הכוכבים והמזלות וישים בקרבנו מחשב לדמות אותן שאמרו ז"ל 18 הרי זו תפלת שוא.

5 ובעונותינו אין הדורות האלה ראויין לכך שישנה השם תולדות העולם בעבורם. ואם יעברו תחת שבט 19 הכוכבים ומבטם 20 הלמתיים תעשה פלא לחיזותם על דברת בני האדם אשר תולדותם חלושה מיום הולדם ואין בטבעם שיחיו 21 שנים רבות. לא דברנו רק על מיתה הגזרת על גוף האדם במשפטי הכוכבים וטבעו חזק ובריא ויורו עליו הכוכבים מיתה משונה או מיתה עצמה או שאר מקרים 25 קשים. ואין ראוי שיבוא עליו כי אם על ידי סבה או פשיעה ולא מחלישות תולדות גופו אשר ביום הבראו כוננו.

6 על דבר זה הציקתנו רוח בטנינו ותמהנו מה נשתנה דבר חכמת המזלות משאר החכמות כי בחכמות הרפואות יש יתרון גדול בעולם אבל בזאת החכמה רב כעס. 30 ולא עוד אלא שאלה החכמים הורסים יסודות 22 האמונה אם ישימו ענין המזלות כיתד שלא תמוט. לפי דבריהם ידמו קצת בני אדם תפלותם לאותן שאמרו רבותינו ז"ל 18 הרי זו תפלת שוא. לפי שאין אדם עושה צדקה ומתפלל על המת שיחיה. ולפי סברתם קצת הנבראים קרואים מתים בחיים. ואמנם החיים והעושר והשמחה מאת הבורא יבוקשו. ואע"פ שיש בדבר רבותינו ז"ל 23 חיי ובני ומוני לא בזכותא

9 בכ"י מאי. 10 בכ"י ויברא. 11 שם כד נארים. 12 בכ"י לולאין.
13 שם מוסיף: ולא חיים גופיה. 14 ובכ"י לאציליה. 15 constellation
16 כ"י אך. 17 כ"י על. 18 ברכות פ"ט מ"ג. 19 כ"י השבט. 20 Aspect
21 כ"י שיחיה. 22 כ"י סודות. 23 טו"ק כ"ח ע"א.

תליא מילתא אלא במזלא תליא מילתא. אין דעתינו רחבה כל כך להבין דבריהם ולפרוק משא הקושיות אשר בתלמוד נמצאות. ובכמה מקומות בתורה בנביאים ובכתובים ובדברי רבותינו ז"ל נמצא כי הזכות תועיל בעולם הזה ובעולם הבא. וראינו בדברי רבינו שרידא ורבינו האי גאון ז"ל בתשובה שסמכו על מי שאמר 5 אין מול לישראל.

7 על כן משתדלים אנו לחקור מלפני רבינו גאונים הודיענו האמת על כל הרע שיורינו חכמי המולות. אם יודעים לכל זמן ואם אפשר להשמר קודם לכן על פי חכם. כי נמצא בספרי החכמים אם תהיה מערכת כוכב פלוני ופלוני במקום פלוני יארע לו כך ואם כוכב פלוני יארע כך. ויש בהם²⁴ שפירשו הנזק. ויש שלא יפרשו הנזק מה הוא ומאין יבוא ומתי יהיה.

10 8 ובאנו לכתוב קצת מפרטיהם ואלו הן: ימות בחולים משונים. ימות ועל ידי²⁵ הלסטין. יעמוד בבית הסהר. ימות עם אנשים רבים במיתה משונה. מום קבוע יהיה לו. יוקח ממנו. יסבב סבות ויהרוג עצמו. ילקח בדרך. ילך בשביה. יבוא עליו הרע בחצי ימיו. אהריתו אל טובה. צרות רבות יעברו עליו. לעולם יהיה עני. יעמוד כל ימיו בשממון ובדאגה ובפחד המות. או חולי קבוע יהיה 15 באחד²⁶ מאחיו. ימותו כל אחיו בחייו. ימותו²⁷ רוב בניו. ויש כמה מקרים אחרים. הרב. אש. ומים. חיות רעות. מפולת. נפילה ממקום²⁸ גבוה וכמה עניינים רעים.

9 ועליהן ועל אלה אנו חוקרין מלפני רבינו אדונינו אם יכול חכם לדעת 20 תחלת הפורענות בכל אלה העתידות אשר הזכרנו. ואם יש תועלת להציל אדם מרעתו בכל גזירה לפי ענינה. וגם כי ידי חכמי המולות יסודין אם יוכלו להבחין אם יבואו בידי אדם או בידי שמים. ולענין הצרות והעניות והשממון והדאגה ופחד המות אשר הזכרנו לפני אדונינו יודיענו אם יש רפואה לדברים הללו.

10 ונמצא בספרי החכמים כי במולד הבן יכירו מול האב בכרת²⁹ חייו ומקרו. 25 ויודיענו מרינו אם יכירו כל עניין אחי הנולד הן לטובה הן לרעה כמו שיכירו עניין אבי הנולד ובניו. כוכב פלוני יורה על הגדולים פלוני על האמצעיים ופלוני על הקטנים ואלו³⁰ באח מה יורו. וגם אנו שואלים כי יקרה³¹ לפניכם מערכת כוכבים פלוני שיורו שימותו³² כל אחיו בימיו או ימותו רוב בניו אם יוכלו לדעת באיזה מיתה. אם יבינו סדר מיתתם הגדול לפי גדלו והקטן לפי קטנו מתי ימות 30 זה ואחר כך ימות זה. וגם כשידינו חולי קבוע יהיה באחד מאחיו אם יבינו מה הוא ומי הוא ומתי יהיה.

11 וגם אנו חוקרים אם מה שיכירו באחים יכירו באחי האב כי נרמז בספריהם הבית השלישי יורה על הקרובים והחתנים ולא פירשו יותר. גם נודמן בספרי חכמתם בבית הרביעי גורל האב וגורל אבי האב. ואחרי כן כשהרויחו³³ לפרש 35 כל ענין האב לא דברו מאומה. ועל זה אנו שואלים אם יכירו כל עניין אבי האב כמו עניין האב.

24 כ"י בם. 25 ליתא בכ"י. 26 כ"י באחיו. 27 כ"י ימות. 28 כ"י נפילה מקום.
29 הכרת? 30 כ"י ולא. 31 כ"י ויקרא. 32 כ"י וימותו. 33 כ"י הרויחו.

- 12 וידיענו רבינו גאונינו מאור עינינו אם יש הועלת והצלה בכל אלה שהזכרנו על פי חכם לפי שיודע מולו כדי שנוכל לומר על מי שאינו וידיע מולו שלא תרמה תפלתו לאותן שאמרו רבותינו ז"ל¹⁸ הרי זו תפלת שוא.
- 13 ושמענו בשם חכמי המזלות כי מי שגולד במערכת רעה יועיל לו שינוי מקום ואם אמת הוא וידיענו אדונינו אם אפשר שינצל³⁴ מכל הרע הנגזר עליו כפי מערכת כוכב מולדו בשנוי מקומו. וגם ידיענו מרינו אם המרחק שיה לכל המזלות אשר הם במערכת רעה או אם יש מולד אחד שצריך להרחיק יותר ממולד אחר. ואם אמת נכון הדבר וידיענו אדונינו המרחק הראוי להיות שיה לכל.
- 14 וגם שמענו בשם פילוסוף אחד ישמעאל אשר היה בארצנו שאמר אין כח בשום חכם מחכמי המזלות לגור על בירור כך וכך יהיה. לפי שיש לגלגל העליון כחות משתנים לרנעים על הנבראים כמו שיש לכוכבים ולמזלות. ואין אדם יכול לעמוד בהן. ופעמים שכוחות גלגל העליון יחליפו כח הכוכבים להפך. ודבר זה לא נמסר להבחין לשום חכם בעולם. על כן לא יוכל אדם לדון במשפטי הכוכבים דבר נכון ומאדוננו³⁵ לא נעלם דבר. והוא יודע סוף דברי הפילוסוף אם יש ממש בדבריו.
- 15 וגם שמענו שיש מחכמי המזלות שידינו על פי שאלת אדם אע"פ שלא ידעו מולדו ויש מן החכמים שאמרו כי השאלות אין בהן ממש. חה טעמם כי כל מה שיקרה בתחתונים הוא בעבור הנועות העליונות על הנבראים כפי תולדותם. ובעבור שנשמת האדם עליונה יוכל להשמר ולהוסיף וגם לגרוע על כן לא יורו העליונים על כל השאלות שתעלה על לב האדם. ויש חכמים אחרים שאמרו כי דיני השאלות בכוכבים ויש בהם ממש³⁶: חה טעמם כי מחשבות הנפש תשנה כפי השתנות תולדות הגוף. והנה כח הנשמה יתהפך כפי התהפך כח הגוף ואחר שהכוכבים יורו על תולדות הגוף והתהפכו הנה נוכל לדעת המחשבות והשאלות.
- 16 ויורינו מורינו דעתו אם יש ממש בדיני השאלות ואם יש אדם שגמר בלבו וגלה דעתו שאין רצונו לשאול ולדעת מולו מוטב ועד רע. ואחרי אשר ידעו אנשים שאין רצונו בכך יבואו וישאלו עליו שלא בפניו. לולי שידעו שכך דעתו לא היו שואלים עליו. יגיד לנו מורינו אם השאלה ההיא נכונה כשאר שאלות לפי דעת החכמים המורים בדיני השאלות.
- 17 וגם באנו לחקור מלפני רבינו מאור עינינו על דבר אחר כי יש חכמים אשר יגידו הרע הראוי לבוא במשפטי הכוכבים אבל אין חכמתם רחבה כל כך לדעת שורש דבר ותחלת הפורענות מתי תהיה לא בדיני השאלות ולא בדיני המולדות. ואם יתכן בעיני מורינו להורות ולהראות כלל אחד אשר ממנו יצא תלמוד לכל הגזרות מתי תבאנה יבוא נא דבר אדונינו אולי יועיל להסתר ביום אף ה'.
- 18 אם דבר זה הוא עמוק שלא נוכל להתבונן יכתוב אדונינו בלשון חכמתו. אולי יבינו וילמדו חכמי ארצנו אשר דרכו בדרך החכמה הזאת. ואנחנו הכותבים

34 כ"י שינצלו. 35 כ"י ומאור. 36 חסר בכ"י.

- לפני רבינו לא נסיוו ללכת בדרך אלה החכמות ולבינו קטון מהכיל העולה על לב החכמים. וכל מה שהזכרנו לא הזכרנו רק על פי השמועה וכל מה שיתכן לפני מורינו להבינו מכל מה ששאלנו יבאר לנו באר היטב.
- 19 והחוקקנו רבינו לשאל מלפני כבודך בכל אלה לישר אורחינו ולאור עינינו ולחכמינו. כי אתה רגלים לפסח ועיני עור תפקח. ומושכות³⁷ כסיל תפתח. וידעו תועי רוח בינה ורוגנים ילמדו לקח. ואשרי אנשיך העומדים לפניך השומרים את חכמתך תשקם מטל עדניך והיו באוכלי שולחניך.
- 20 מכנף הארץ זמירות ושמענו³⁸ שמעך. וכל העולם מכריז טבעך. הוד והדר עטרך. ותורה והכמה וענה כתריך. אחת חותם חכנית מלא חכמות עצמות
- 10 ותמצא כקן ירך לאסוף בגניו שכלך כולם נקבצו אליך. ועתה רבינו אדונינו נאוינו מחול על כבודך יבוא נא דברך הטוב לנו. והודו³⁹ ממך תצא תורה להורות הדרך הישרה. ומסור לנו מפתח אחד על כל מה ששאלנו והיה לפתח ולתועלת גדולה להסיר כמה ספיקות ולהשקיש שאון חמהון הלבבות. וחבר לנו רבינו הדברים האלה כללים ופרטים מפורשים כדי שנוכל להבין.
- 21 ואם נא מצאנו חן בעיניך השיבו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון ולא יחסר דברי והנה כתבנו⁴⁰ לפני אדונינו בענין המולדות דברים. ושאלנו מלפניו אם יש תועלת להנצל מהם ומכל רע אשר יורו חכמי המולות. וגם הזכרנו לפני רבינו שאם יתכן לפנינו להורות כלל אחד ללמד ממנו דרך התועלת לכל גזרה וגזרה לפי ענינה יכתוב אדונינו בלשון החכמו. ואם לא נבין אנחנו אולי יבינו וילמדו חכמי ארצינו. וכל מה שיתכן לפני מורינו להשיב על כל מה ששאלנו מפורש ושום שכל ישיב כדי שנוכל להבין כי לא נסיוו ללכת בדרך זו ההכמה והיא רחוקה ממנו. וגם שאלנו מלפני נאוינו אם יועיל שינוי מקום וגם הזכרנו דברי הפילוסוף. וגם חקרנו בדברי דיני השאלות שני דרכים. וכתבנו דברים בענין אחי הגדול ובני וענין אחי האב אם יבינו מדת ימיו ומקרינו על העתיד כמו מן האב וגם מאבי האב נשאל אם יכירו.
- 22 על הכל יתן עינו אדונינו הרב הגדול מאיר עינינו להשיב על כל דברי האגרת הזאת. כי עבדיך באו מארץ רחוקה לשאול⁴¹ מלפני כבודך. על כן אדונינו מחול על כבודך והשיבו על כל שאילתינו בכהב רשום אמת ולא יחסר דבר כדי שלא נצטרך לשאול פעם אחרת.
- 23 וכמה דברים נשאלו מלפני הגאונים הראשונים זכרם לברכה והם ענו⁴² את הכל וגם אתה תתן בדינו וחבוא נא שאלותינו כי עיני כל ישראל עליך. ואשרי המחכה ויגיע לראות תשובתך היקרה והמאירה. והיה זה שלום כי תעבור בארצנו ותנח לגורלינו. וחיים רב לאדונינו הרב הגדול לעולם אשר ממנו דבר לא נעלם דורש טוב לעמו ודובר שלום לכל זרעו.
- 24 כבר שלחנו איגרות אחרות לפני רבינו ולא ידענו אם הגיעו לידו ויש באגרת הזאת דברים שלא היו באחרות. והיו באחרות דברים שאנו מסתפקין אם יתכן

37 ומשוכחו.

38 חסר בכ"י.

39 והנה?

40 כ"י כחוב זו.

41 כ"י מלשאלו.

42 כ"י והיסענו.

- בעיני מרינו להשיב עליהן. והוא ענין אשר נמצא בספרי חכמי המולות. וכן אמרו לעולם במולד אדם מקום הלבנה ברגע המולד היא המעלה הצומחת ברגע רדת הטפה ברחם. וּבמעלה⁴³ הצומחת ברגע המולד שם היתה הלבנה ברגע נרדת⁴³ הטפה. על כן לוא⁴⁴ ידענו רגע הטפה נוכל לדעת רגע המולד. ואם ידענו רגע המולד נוכל לדעת מתי היה רגע הטפה. ואמרו חכמים⁴⁵ רובי הנולדים הם בקרוב מתשעה חדשים ומעמד הקצר רנ"ט. והאמצעי רנ"ע. והארוך רפ"ו. ופעמים רפ"ו ופעמים ר"ף. והרווחו בחכמתם ונחנו פנים בכל זמן זמן וכתבו דברים אחרים ארוכים שאין בנו כח להבין וחכם אחד הוסיף מדעתו והראה שני דרכים בחכמת הכוכבים ואמר כי פעמים שיצא הנולד קודם שבעת ימים מימי המעמד והאריך בדברי החכמה אשר פליאה דעת ממנו נשגבה לא נוכל לה.
- 25 ויודיענו אדונינו אשר ממנו לא נכחד כל דבר אם יוכל חכם בהכמת⁴⁶ ההזיון לבהור בעת היריון שעה ידועה או חצי שעה או שליש שעה פנויה מכל נוק החלת יום או החלת נלילה⁴⁷ שהיא שעה שאדם יכול לעמוד בה שתהיה ראוי לה החלת כל דבר. ויוכל לכיין שיבוא המולד בעת רצון. וטוב הדבר מאד אפילו לא יוכל לבהור אלא יום אחד בכל שנה ושנה לבני דורו למספר השנים הבאות עד שבעים שנה או פחות או יתר כפי אשר תשיג חכמתו לחשבון הצריך לו לכל הזמנים הראויים למעמד הולד. והנה הורנו ברגנ⁴⁷ ז'ל⁴⁸ להשמר⁴⁹ מן הכוכב המזיק בשעת משלו.
- 26 ואם יתכן בעיני רבינו להשיב על זה ישיב ויכתוב בכתב אחד בפני עצמו בדבר אין ראוי למסור אלא לצנועים. ואם ישר בעיני רבינו מענה כן ישלחנו⁵⁰ מנאמן שיבוא לנאמן עד בואו למקום אחד ששמו מונטפשליר הסמוך לעיר נרבונא⁵¹ ועיר מרשיליא. ואם יאבה השם למלאת תאותינו שנראה כתב מאדוננו⁵² יהי נכתב ונחתם לאות אמת בשם הרב ר' יהונתן מרבני ארצינו והסידיה.
- 27 ואם בדבר שאלותינו תחת דברי פינו סכלות ואחרית דברינו כסילות והעתרנו דברים לפני רבינו ולא דברנו כראוי לפניו הוא בחסדו ימחול על כבודו על מה שיחכן בעיני מורינו להשיב ישיב דברי חפץ וכתוב ישר דברי אמת על כל מה ששאלנו להאיר עינינו ולשמח נפשינו. ויראה לנו דרך שלא נווש לנסיונות חכמי המולות. כי יש בינינו מי שנבר עליו מרה⁵³ שחורה במחשב על אלו השאלות אשר שאלנו באגרת הזאת ועל הכל ישלח דברו אדונינו לא יחסר דבר.
- 28 ואחרי אשר ימתיק בסוד דבריו הנעימים ונשמע מאתו האמת נסמוך עליו מן הכל ונקבל כהלכה למשה מסיני. ויהיו דבריו לששון ולשמחת לבב ותהי לשון חכמינו מרפא לקיים עולם מלא ועל מרינו גאוננו החיים והשלום.

43 חסר בכ"י. 44 כ"י לא.

45 בלי ספק חכמי הרופאים כי בתלמוד לא נזכר מספר ימי ההריון כי אם בדברי שמואל נדה ל"ח ע"א. יר' יבמות פ"ד היא' ולדעתו הם רע"א-רע"ד ימים וע' L. Loew, Die Lebensalter, Szegedin 1875 p. 47ff, 374; Preuss, Talmudische Medizin, Berlin 1911, p. 74.

46 כ"י הודנו. 47 כ"י הודנו. 48 כן בכ"י.

47 חסר בכ"י. 48 כ"י הודנו.

49 כ"י לא שמר. 50 כ"י יסדנו, אולי צ"ל ימסרנו?

51 בכ"י מוטל (ואח"כ מקום פנוי) הסמוך לכפר עיר דרבונא.

52 כ"י מאד. 53 כ"י מרה.

29 ויודע לפני רבינו כי כתב אחד הובא בארצינו מענין ביאת המשיח שיבוא במהרה בימינו ונאמרו הדברים בשמך אשר באו אליך אנשים מארץ מרחק להגיד לך כי שם קם נביא בישראל ודבר על ביאת הגואל ואתה הודעת הדברים לבני פאס בכחב. ולשון כהבך אשר שלחת אליהם נראה בגבולינו וקול התור נשמע בארצינו ולא ידענו אמיתת הדברים. ועתה רבינו גאונינו מחול על כבודך והודיענו העיקר לבשר טוב ולהשמיע שלום. וברכות יעטה מורינו מאת אדון השלום. בימיו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח.

II. MAIMONIDES' LETTER ON ASTROLOGY.

Published on the basis of MSS. of the British Museum, the Jewish Theological Seminary and the Library of Munich.

1 מי זאת הגשקפה כמו שחר יפה כלבנה ברה כחמה איזמה כנגלות. הגיעה שאלת אלופינו ומיודעינו החכמים המבינים יודעי דת ודין הדרים בטונטפשילר יגן השם בעדם וירבה חכמתם ויגדיל תורחם ויצו אחם את הברכה באסמיהם ובכל משלח ידיהם כחפץ אחיהם ורעיהם המתפלל בעדם השמח בשלותם משה בר' מימון זצ"ל הספרדי:

2 והיא העידה על טוהר נפשם ויפי דעתם ושהם רודפים אחרי החכמות ומחפשים בחדרי התבונות ורצים לעלות במעלות הידיעות למצא דברי חפץ וכתוב יושר ולהבין הדבר והפשר. תהי יד ה' לעזרם ולפתוח להם כל סתום ולישר כל עקוב אמן:

3 הבנתי באותה השאלה אף על פי שענפיה מרובין כל אותם השריגים אילן אחד הוא עקום והוא כל דברי הוברי שמים החוחים בככבים. והדבר ידוע שלא הגיע אליכם החבור שחברנו במשפטי התורה שקראנו שמו משנה תורה. שאלו הגיע אליכם מיד הייתם יודעים דעתי בכל אותם הדברים ששאלתם. שהרי בארנו כל זה הענין בהלכות עבודה זרה וחוקות הגוים (פרק 15 י"א הלכה ח'). וכמדומה לי שיגיע אליכם קודם תשובה זו שכבר פשט באי סקיליא כמו שפשט במורח ובמערב ובתימן. ועל כל פנים צריך אני לבאר לכם:

1 (מ. . . כנגלות) AC / 2 הגיעה [אלי] D [אלינו] H / 3 כמנפישליר H במדינת מונפישליר M בעיר מרשילה י"א AC / ויגדיל [וואדיר] AC / 4 כרצון אחיהם DM אל אחיהם B / [אחיהם רעיהם] AC / [השם] [השטח] AC.
2 (ויפי דעתם) AC / 7 הדעות [הרמות] B הדעות [האמיתיות] ולמצא AC / 8 לעורכם...
לכם B עפם לפתוח כל AC / 9 עקום AC /
3 10 שריגים [שריגין] אילן A / 12 הגיע [עדיין] לידכם AC / שקראתי ACBDM 13 מיד כבר M / 15 [כתב] [השובה] C [כתב] [תורה] A / 16 [לחשיב] לבאר AC

4 דעו רבותי שאין ראוי לו לאדם להאמין אלא באחד משלשה דברים. הראשון דבר שתהיה עליו ראייה ברורה מדעתו של אדם כגון חכמת החשבון והגמטריאות והתקופות. והשני דבר שישגו האדם באחד מחמשת הרגשות כגון שידע בודאי שזה אדום וזה שחור וכיוצא בזה בראיית עינו. או שיטעם שזה מר 5 וזה מתוק או שימשש שזה חם וזה קר. או שישמע שזה קול צרוד וזה קול הברה או שיריח שזה ריח ערב וזה ריח באוש וכיוצא באלו. והשלישי דבר שיקבל אותו האדם מן הנביאים או מן הצדיקים:

5 וצריך כל בעל דעה לחלק בדעתו ובמחשבתו כל הדברים שהוא מאמין בהם ויאמר שזה האמנתי בו מפני הקבלה. וזה האמנתי בו מפני ההרגשה 10 וזה האמנתי בו מפני הדעה. וכל מי שיאמין בדבר אחר שאינו משלש המינים האלו עליו נאמר (משלי י"ד ט"ו) פתי יאמין לכל דבר:

6 וכן צריכים אתם לידע שכבר חברו הטפשים אלפי ספרים בהבל וריק. וכמה אנשים גדולים בשנים לא בחכמה אבדו כל ימיהם בלמידת אותם הספרים ודמו שאותן ההבליות חכמות. ועלה על לבם שהם חכמים מפני שידעו אותן 15 החכמות. שהדבר שטועין בו רוב העולם או הכל אלא אנשים יהודים השרידים אשר ה' קורא הוא הדבר אשר אני מודיע אתכם. והוא החלי הגדול והרעה החולה שכל הדברים שימצא האדם אותם כתובים בספרים יעלה על לבו בתחלה שהם אמת. וכל שכן אם היו הספרים קדמונים. ואם נתעסקו אנשים רבים באותם הספרים ונשאו ונתנו בהם מיד יקפוץ דעתו של נמרד שאלו דברי חכמה 20 ויאמר בלבו וכי לשקר עשה עט סופרים ובחנם נשאו ונתנו באלו הדברים? 7 וזו היא שאבדה מלכותנו וההריבה היכלנו והגיעתנו עד הלום שאבותינו חטאו ואינם לפי שמצאו ספרים רבים באלה הדברים של דברי החוים בכוכבים שדברים אלו הם עקר עבודה זרה כמו שבארנו בהלכות עבודה זרה. טעו ונהו אחריהן ודימו שהן חכמות מפוארות ושיש בהן תועלת גדולה. ולא נתעסקו 25 בלמידת מלחמה ולא בכיבוש ארצות אלא דמו שאותן הדברים יועילו להם. ולפיכך קראו אותן הנביאים סכלים ואוילים. ודאי סכלים היו ואחרי התהוו אשר לא יועילו הלכו:

4 3 שישגי בחמשת M / 4 שמע בודאי B שידע [ויראה] AC (שידע) H / (וכיוצא בזה) H / 5 (שישמע) B / צלול AC / כל הברה B / 6 8 וצריך (האדם שהוא) בעל דעה ACHM / 10 אבל מי AC / 11 כאלו H / 12 6 (בהבל וריק) ACDH / 14 שאותם ההבלים הם חכמות (גדולות) ACH / חכמים (גדולים) AC / 16 מודיע לכם ACDH / והרעה וחולה B והרעה הגדולה H / 17 שימצאו כתובים AC שנמצאו כתובים H / 18 יהיו AC / 19 יקבוץ A יכנס לדעתו M לדעתו B / [לומר] שאלו AC / 20 אכן לשקר ACH עט [שקר] H / (ובחנם) נשאו אליו ונתנו B אלו באלה ACD / 21 7 בית מקדשו והאריכה נלותנו AC / 22 שכל דברי B / של הוברי שמים החוים בכוכבים D חווי הככבים H / 23 (בהלכות ע"ז) AC / (טעו ונהו) B וינהו H / 24 (חכמות) M / תועלת מעלה B / 25 לא למידת B / (הדברים) AC החכמות H / 26 הנביאים] הדברים B / סכלים [ואוילים] AC / 27 יועילו [ולא יצילו כי תהוו המה] AC /

8 דעו רבותי שאני חפשתי בדברים אלו הרבה ותחלת מה שלמדתי היא חכמה זו שקורין גורת הכוכבים כלומר שידע ממנה האדם מה עתיד להיות בעולם או במדינה או במלכות זו ומה יארע לאיש זה כל ימיו. וגם קראתי בכל עניני עבודה זרה כולה כמדומה לי שלא נשאר חבור בעולם בענין זה בלשון ערבי שהעתיקו אותו משאר לשונות עד שקראתי אותו והבנתי עניניו וירדתי עד סוף דעתו. ומאותן הספרים נתברר לי טעם כל המצות שיעלה על לב כל אדם שאינן דברים שיש להם טעם אלא גורת הכתוב. וכבר יש לי חבור גדול בענין זה בלשון ערבי בראיות ברורות על כל מצוה ומצוה ולא לכך הוצרכנו עתה. ואני חוזר לענין שאלתכם:

9 דעו רבותי שכל אותן הדברים כולן של גורת הכוכבים שהם אומרים יארע כך ולא יארע כך ומולדו של זה ימשוך אותו שיהיה כך ויארע לו כך ולא יארע כך כל אותן הדברים אינן דברי חכמה כלל ומפשות הם. וראיות ברורות שאין בהן דופי יש לבטל כל עקרי אותן הדברים ומעולם לא נתעסק בענין זה ולא חבר בו אחד מחכמי האומות שהם חכמים ודאי ולא חברו אותן החבורים כלם ולא עשו אותה הטעות שקראו אותה חכמה אלא הכשדים והכלדיים והכנעניים והמצרים. חו היתה דתם באותם הימים:

10 אבל חכמי יון והם הפלוסופים שחברו בחכמות ונתעסקו בכל מיני מדע מהתלים ושוחקים ומלעיבים באלו הארבע אומות שאמרת לי לכם ועורכים ראיות לבטל כל דבריהם שרש וענף. וגם חכמי פרס הכירו והבינו שכל אותן החכמות שעשו הכשדים והכלדיים והמצרים והכנעניים הם שקר וכזב. ואל תדמו שאותן הדברים אין שם ראייה להם לפיכך לא נאמין בהם אלא ראיות ברורות ונכונות אין בהם דופי יש לבטל כל אותן הדברים ולא ידבק באותן הדברים אלא פתי שיאמין לכל דבר או מי שירצה לרמות את אחרים:

11 ודעו רבותי שחכמת הכוכבים שהיא חכמה ודאית היא ידיעת צורת הגלגלים ומניינם ומדתם ודרך הילוכם וזמן סביבת כל אחד ואחד ונטייתם לצפון

8 באותם הדברים H / למודי היתה AC / 2 שקורין אותה ACDM / גורת משפטי הכוכבים AC / שעתיד H / 3 לעולם B / או (במלכות זו) ACD / לאיש] לאדם H / 4 בעניני ACD / נשאר לי AC / בעולם ספר ACH / 5 עניניהם D / 6 לב האדם H / 9 שאלתכם [ששאלתם] H

9 10 רבותי BDM / 11 ומולדו של אדם ימשוך שיהיה AC ימשוך לו D שיחיה B / 12 אלא מפשות (הם) AC / 13 ושאינן בהם יופי B / יש [לי] ACD / 14 חבר בו [ספר] ACH / מחכמי יון ACD (שהם חכמים) BH / ולא זכרו אותן בחבורים D / 15 חכמי הכשדים ACD / 16 [אמנותם] ודתם ACD

10 17 החכמות H / מדע] B ליחא. חכמה AC / 18 מהתלים-ועורכים ראיות] השתדלו בראיות AC / ומלעגים DHM / ראיות [ברורות] ACDM / 19 (הכירו) הבינו AC / 20 (והכלדיים) B (והכנעניים) B / (וכזב) AC / דתמו [בנפשכם] AC / 21 שום ראייה ACD / (ולחם) B / נכוחות AC / 22 יש [לי] AC

11 24 שהחכמה והכוכבים AC / 25 ומניינם] ומקצתם B / וסדר הילוכם AC / אחד מהם AC / לצד צפון או לצד AC

או לדרום וסביבתם למזרח או למערב ומסלול כל כוכב ודרכו היאך הוא. בכל זה וכיוצא בו חברו חכמי יון ופרס והודו חיבורים והיא חכמה מפוארה הרבה הרבה. וממנה יודע עלית לקיית המאורות ומתי ילקו בכל מקום וממנה יודע מאי זו עלה יראה הירח כך כקשת והולך ומתגדל עד שישלם ויחסר מעט מעט. וממנה יודע מתי תראה הלבנה או לא תראה. ומאי זה טעם יהיה יום ארוך ויום קצר. ומאי זה טעם יעלו שני כוכבים כאחד ולא ישקעו כאחד. ומאי זה טעם יום זה במקום זה שלש עשרה שעות ובמקום אחר חמש עשרה או שש עשרה או עשרים והוא יום אחד. ובמקום יהיה היום והלילה שוים. ובמקום יהיה היום כמו חדש או שני חדשים או שלשה עשרה עד שימצא מקום שהיה כל השנה יום אחד ששה חדשים יום וששה חדשים לילה. וכמה ענינות המתמחין יודעו מאותה החכמה והכל אמת בלא ספק. וזהו חשבון תקופות שאמרו חכמים (שבת ע"ה ע"א) שהיא חכמה ובינה לעיני העמים. אבל אלו הדברים של הוברי שמים הטפשים אינן כלום. והריני מבאר לכם ראשי פרקים מאלו הדברים שהם כבשונו של עולם:

15 12 דעו שכל חכמי אומות העולם והם הפלוסופים הגדולים בעלי השכל והמדע הסכימו כולם שיש לעולם מנהיג והוא מסבב הגלגל ואין הגלגל מסבב מאליו. ויש להם ספרים רבים להביא ראיה ברורה על זה ובוה לא נחלקו בעלי מדע. ויש ביניהם מחלקת גדולה בזה העולם כולו שהוא הגלגל ומה שבתוכו.

20 13 רובן אומרין שאינו הווה ונפסד אלא כך עומד היה ויהיה לעולם ולעולמי עולמים. כמו הקב"ה שהוא מסבב אותו מעולם כך היה זה טובב זה מסבב ושניהם ביחד לא היה זה בלא זה:

14 ויש מהם מי שאומר שזה הגלגל היה והאל בראו. אבל יש שם דבר אחד מצוי עם הבורא כמו החומר ביד היוצר. מאותו הדבר המצוי עמו הוא עושה כל מה שירצה. פעמים יעשה מקצת אותו החומר שמים ומקצתו ארץ. ופעמים אם ירצה יקח אותו המקצת שעשה ממנו שמים ויעשה ממנו דבר אחר אבל להוציא יש מאין אי אפשר:

1 כל כוכב (וכוכב) D 2 חבורים (גדולים) AC / 3 (הרבה) ACHM / עליה B. ACD ליתא / 4 (כך) ACD / (כקשת) M / (ויחזור) ויחסר ACM / (מעט) AC / 5 ומאיה טעם יהיה-כאחד ומאיה טעם) BH ליתא / 6 יום זה ארוך או AC / 7 (במקום (הזה) D (אחר) AC / שוים (לעולם) ACDM / (במקום (אחר) ACD / 9 שתמצא (מקום) AC / השנה כולה ששה חדשים יום אחד וששה חדשים לילה אחד AC / 10 ענינים ACM / התמחין B המתמידים D / 11 תקופות (ונימטריאות) AC / חכמי (האמת רבותינו ע"ה) AC / 13 (הטפשים) ACM / (מבאר) מראה H / 12 15 דעו (רבותי) AC / הפלוסופים שהם בעלי שכל ומדע AC / 16 טובב ACDM / 17 ספרים-ראיה] ראיות רבות להביא טופת חותך לראיה AC / 18 חכמי המדע AC / הגלגלים

M / 13 21 (והרי היא) כמו ACDM / 22 לא ימצא DM / זה בלתי זה M / 14 23 היה (ויפסד) ACDM / והאלן (הבורא ית' AC / 24 ומאותו המצוי AC / 25 (ומקצתו ארץ) B /

15 ויש מן הפלוסופים מי שאומר כמו שאמרו הנביאים שהקב"ה ברא כל הנבראים מאין ושאין עם הבורא דבר אחר אלא הנברא שהמציאו. ובוה הדבר היא המחלקת הגדולה וזה הוא הדבר שהכירו אברהם אבינו. וכבר נתחבר בזה אלף ספרים בראיות שיערך כל אחד ואחד לחוק דבריו:

5 16 ועקר התורה היא שהאל לבדו ראשון והוא ברא הכל מאין וכל מי שלא יודה בזה כפר בעקר וקצץ בנטיעות. וכבר חברתי אני חבור גדול בלשון ערבי בענינות אלו. ובארתי הראיות הברורות על מציאות הבורא ושהוא אחד ושאינו גוף וגויה. ושברתי כל אותן הראיות שאומרין הפלוסופים שהן ראיות שהעולם לא נברא. וגם פרקתי כל הקושיות הגדולות שהקשו עלינו על שאנו 10 אומרים שהאל ברא כל יש מאין:

17 וכל אלו השלש כתות של חכמי העולם מקודם ועד עתה בין אלו שאמרו שאין הגלגל נברא אלא כך היה ויהיה לעולם. בין אלו שאמרו שהאל בראו מאותו החומר המצוי אצלו תמיד. בין אלה שאמרו כמו שאמרו כל הנביאים שאין שם דבר אחר עומד עם האל אלא הוא לבדו וכשרצה הוא המציא עולם 15 זה כרצונו מאין. כל אלו השלש כתות מסכימים לכל מה שיהיה בזה העולם התחתון מהיות כל נפש חיה וכל אילן וכל מין עשב וכל מחצב ממיני המחצבות הכל האל עושהו בכח שיבא מן הגלגלים והכוכבים. ושכח הבורא צף בתחלה על הגלגלים והכוכבים. ומן הגלגלים והכוכבים יצוף ויפשט בזה העולם ויהיה כל מה שיהיה. וכשם שאנו אומרים שהקב"ה עושה אותות ומופתים על ידי 20 המלאכים כך אלו הפלוסופים אומרים שכל אלו הדברים הנעשים במטעו של עולם תמיד על ידי הגלגלים והכוכבים הן נעשים. והם אמרו שהגלגלים והכוכבים בעלי נפש ומדע הם:

18 וכל אלו הדברים אמת הם. וכבר בארתי אני בראיות שכל אלה הדברים אין בהם הפסד בדת. ולא עוד אלא שהבנתי דברי חכמים מכל המדרשות שהם 25 אומרים כמו שאמרו הפלוסופים. ואין בין חכמי ישראל ובין הפלוסופים באלו הדברים מחלוקת כלל כמו שבארתי באותן הפרקים:

- 15 1 [כל] הנביאים B / 2 ושאין [שם] AC / 3 הטו המחלקת AC / חברו בדבר זה AC /
 4 בראיות [ברורות] AC / שיחוק ACD /
 5 התורה [התמימה] AC / הוא ראשון [והוא אחרון ומבלעדיו אין אלהים] והוא שברא הכל
 יש מאין וכל מי שאינו מודה בדבר זה הוא כופר בעקר ומקצץ AC / 7 בענינים אלה AC /
 הברורות [והמופתים החוקים] AC / אחר [אמת] AC / 8 וגויה [ולא כח בנוף] AC /
 9 [הגדולות] ACM / 10 הכל AC /
 11 מחכמי אומות העולם D / 12 שאמרו [שאיין-שאמרו] ACB / 14 הוציא D / 15 מאין
 [ובין אלו שאמרו שזה הגלגל אינו הווה ונפסד אלא אם C] כן עומד היה ויהיה לעולם ולעולמי
 עולמים. והרי הוא כמו שהקב"ה שהוא מסבב אותו מעולם. כך היה זה טובב וזה מסבב ושניהם
 יחד לא יצטא זה בלא זה AC / 16 [מהיות] מכל H / המחצבים AC / 18 ויחפשט AC / 19 כל
 מי B / 20 חכמי הפלוסופים AC / 22 נפש [שכל] ומדע H /
 23 בראיות [ברורות] AC / [אלה] B / 24 שהבנתי AC / בדברי D / 25 באלו
 הדברים] בזה AC / 26 [כלל] AC / כמו [שכבר] AC /

- 19 וכל אלו השלש כתות של הפלוסופים שאמרו שהכל על ידי הגלגלים והכוכבים יעשה יאמרו שזה שיארע לכל אחד ואחד מבני אדם מן המאורעות הוא קרי ואין לו עלה מלמעלה ולא יועיל בו מולד ולא טבע. ולא שנה אצלם זה האיש שטרפו ארי כשפגע בו או זה העכבר שטרפו החתול או זה הזבוב שטרפו העכביש. ולא שנה זה שנפל עליו גג והרגו או אבן שנדלדלה מן ההר ונפלה על אילן ונשבר או על אבן אחרת ונשברה. כל זה יאמרו אקראי בעלמא הוא. גם אלו בני אדם הגלחמים זה עם זה על מלכות גדולה כמו עדת כלבים שנלחמים על הנבלה. ואין לזה סבה מן הכוכבים. גם היות זה רש חז עשיר זה בעל בנים חז עקור יאמרו כל הפלוסופים שהוא קרי. כללו של דבר יאמרו מאורעות כל אחד ואחד בין מן האדם בין מן הבהמה בין מן האילנות והמחצבות הכל קרי. אבל היות המונים כולם ודברים הכלולים בכל העולם שאין בו מעשה נפש היה הכל מכח הגלגלים שעקרו מעם הקב"ה:
- 20 ובוזה היא המחלקת שבעלי דת האמת והיא דת משה רבינו לא יאמרו שמאורעות בני האדם קרי אלא במשפט כמו שאמרה תורה (דברים ל"ב ד') כי כל דרכיו משפט. ופירש הנביא (ירמיה ל"ב י"ט) אשר עניך פקוחות על כל דרכי בני אדם לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו. ועל זה הזהירה תורה והעידה ואמרה לישראל (ויקרא כ"ו י"ד) אם לא תשמעו לי ואביא עליכם פורענות. אם תאמרו שאותה הפורענות אינה יסורין על חטאתיכם אלא קרי ומאורע שמשאר מאורעות שארעו בקרי אני אוסיף עליכם מאותו הקרי זה הוא שכתוב (שם כ"א וכו') ואם תלכו עמי קרי והלכתי עמכם בחמת קרי. וזהו עקר דת משה רבינו שכל מאורעות שאירעו בני אדם דין ומשפט. וכן אמרו החכמים (שבת נ"ה ע"א) אין מיתה בלא חטא ואין יסורין בלא עון:
- 21 ודעו רבותי שעקר מעקרי דת משה רבינו וגם הפלוסופים כולם מודים בו שכל מעשה בני אדם מסור להם ואין שם כופה ולא מושך אלא אם ירצה אדם יעבד את ה' ויהיה חכם ויושב בבית המדרש יעשה. ואם ירצה לילך בעצת רשעים ולרוץ עם הגנבים ולצפון עם הנואפים יעשה. ואין שם מעשה ולא מולד שמושך אותו לאחד מן הדרכים כלל. לפיכך נצטוו ונאמר לו עשה כך ולא תעשה כך. וכמה דברים בארנו בענינות אלו ברב ההבדלים שיש לנו בלשון
- 19 לכל בני AC (ואחד) M / המאורעות (והמקרים) AC / 3 ואין (לו) B בו H / עלה] סבה H / 5 [גל ACD / 7 אלו] לא שנה אצלם M / 8 [לוח] בה ליחה [הכל] AC 9 קרי] מקרה AC / 10 המחצבים והאילנות AC / 11 המינים ACDH / 12 [מעשה] AC / היה [לי] H / הגלגלים [והכוכבים] AC /
- 20 ובוזה היא שלבעלי H ואנחנו בעלי התורה האמיתית לא נאמר AC / 17 חשמעו לי [וכו' כלומר] כשאביא H / 10 משאר AC DHM / 20 [ואף אני] עמכם BD [עין ויקרא כ"ו כ"ד] דתנו [היא תורת] משה AC / 21 שיארעו [בעולם וכל יסורין שיבאו בדרך מקרה לכלל] בני אדם AC / 22 חכמי [האמת רבותינו ע"ה] AC /
- 21 שעקרי דת M דהינו AC / 24 מסור לאדם H / [לא] כופה HM / 25 חכם גדול יושב M / 26 ולרוץ] ללכת M / מעשה] יעשה B טבע AC / 28 וכמה ענינים H / בענינים אלו [או] בדומים להם] בחבור AC /

ערבי בפירוש המשנה ובשאר החבורים. וכן יש לנו לדעת שאין מאורעות בני האדם כמאורעות הבהמה כמו שאמרו הפלוסופים:

22 נמצא בדברים אלו שלש מחלקות. כיצד הגע עצמך שראובן זה בורסי ועני ומתו בניו בחייו. ושמעון בסם ועשיר והרי בניו לפניו. יאמר הפלוסוף על זה קרי. ואיפשר שיהיה ראובן בסם ועשיר ויהיו לו בנים ואיפשר שיעני שמעון ויחזור בורסי וימותו בניו וכל זה קרי בעולם. ואין שם טבע בעולם ולא כח מכוכב שגורם לזה האיש שיהיה כך או לא יהיה אלו דברי הפלוסופים:

23 והדבר השני דברי בעלי מרת הכוכבים ששמעתם דבריהם ופשוטו הבליהם אצלכם שהם אומרים שאי אפשר שישתנה דבר זה לעולם. ולעולם לא יהיה ראובן אלא בורסי ועני ואין לו בן שכך נתן כח הגלגל בעת לדתו. וגם שמעון אי אפשר שיהיה אלא בסם ועשיר ויחיו בניו כמו שנתן כח הגלגל בעת לדתו:

24 ואלו שני הדרכים או אלו שני הדברים שקר הם אצלנו. דברי האצטגנין שקר מפני הדעת שכל אותן ההבלים שאמרו כבר בטלה אותם הדעת הנכונה 15 בראיות ברורות. וגם הם שקר אצלנו מפני קבלת הדת שאילו היה הרבר כן מה הועילה התורה והמצוה והתלמוד זה האיש. וכן כל איש ואיש אין כח בו לעשות כלום מדעתו והרי דבר אחר מושך אותו על כרחו להיות כך ושלא להיות כך ומה יועיל הצווי או התלמוד. נמצא דברי אלו הטפשים מבטלים עקרי דת משה רבינו יתר על שהדעת מבטלת דבריהם בכל אותן הראיות 20 שאומרים הפלוסופים לבטל דברי הכשרים והכלדיים וחבריהם. וגם דברי הפלוסופים שאומרים שהדברים אלו קרי שקר הם אצלנו מפני קבלת הדת: 25 ודרך האמת שעליה אנו סומכים ובה הולכין היא שאנו אומרים שזה ראובן ושמעון אין שם דבר שמושך זה להיות בסם ועשיר זה בורסי ועני. ואפשר שישתנה הרבר ויהיה הפך כמו שאומר הפלוסוף. אבל הפלוסוף

1 או בפירוש AC / יש לנו ראיות של דעת ACM ראיות D /
 22 3 ונמצאו אלו שלש AC (שלש) H / בורסקי-בסם M everywhere / 4 ויחיו לו בניו לפניו AC / יאמרו הפלוסופים DM (יאמר-לו בנים) AC / 5 על זה DM / שהיה B / ויעשיר DM / והיו B / 7 שהיה B / או לא] ולזה לא AC לא יהיה [כך] D /
 23 8 והדבר השני] אבל H (השני) B ודברי מחלוקת השני הוא ענין בעלי AC / ששמעתי BM / 9 אצלכם [הם להפך] H / 10 היה B / נתן לו כח מולו AC / לדתו (וגם שמעון לדתו) HM / 11 לא יהיה שמעון אלא עשיר ובסם ובעל בניו שיהיו לפניו שכך נתן לו כח מולו בעת לדתו AC /
 24 18 (שני הדרכים או) ACDM / אצלנו [בעלי הדת האמתית] AC / 14 מפני שהדעת [בטלה אותן] H / (הדעת) M / 15 וגם [דברי הפלוסופים] M וגם הם [עוד] AC / קבלת התורה שאם AC / 16 והמצות ACM / אין בידו כח DM / 18 ומה הועילו הצוויים או התלמוד AC / 19 עקרי דת] חרת AC / על [דעת] B על הדעת שמבטלה M / 20 והכלדיים ונהבבליים D / 21 שאומרים [הפלוסופים] B / שדברים ACM / קבלת התורה ודרכיה שעליה אנו סומכין ובה אנו מחויקים ובדרכיה אנו הולכים והיא (היא C) שאנו AC /
 25 23 שום דבר D / [להיות] בורסי ACDHM / 24 שאומרים הפלוסופים (אבל הפלוסוף) AC /

אמר שזה קרי. ואנו אומרים שאינו קרי אלא דבר זה תלוי ברצון מי שאמר והיה העולם וכל זה דין ומשפט. ואין אנו יודעים סוף הכמתו של הקב"ה ולידע באיזה דין ומשפט מור על זה להיות כך ועל זה להיות כך כי לא כדרכנו דרכיו ולא כמחשבותנו מחשבותיו. אבל חייבים אנו לקבע בדעתנו שאם יחטא שמעון ילקה ויעני וימותו בניו וכיוצא בזה. ואם שב ראובן ותקן דרכיו וחפש במעשיו והלך בדרך ישרה יעשיר ויצליח בכל דרכיו ויראה זרע ויארץ ימים. זה הוא עקר הדת. ואם יאמר אדם והרי רבים עשו זה ולא הצליחו אין זו ראייה. היה להם עון הגורם או יסורין לנחול דבר שהוא טוב מזה. כללו של דבר אין דעתנו משנת דיני הקב"ה בבני האדם היאך הם בעולם הזה ולעולם הבא:

10 26 ודאמרינן עלה מעקרא היא שכל דברי החזנים בככבים שקר הם אצל כל בעלי מדע. ואני יודע שאפשר שתחפשו ותמצאו דברי יחידים מן החכמים בתלמוד ובמדרשות שדבריהם מראים שבעת תולדתו של אדם יגרמו לו הככבים כך וכך. אל יקשה זה בעיניכם שאין הדרך שניח אדם הלכה למעשה ויהדר אפרכי ואשנויי. וכן אין ראוי להניח דברים של דעת ושכבר נתאמרו בראיות 15 ויער כפיו מהם ויתלה בדברי יחיד מן החכמים שאפשר שנתעלם ממנו דבר. או שיש באותן הדברים רמו. או אמרן לפי שעה ומעשה שהיה לפניו: הלא תדעו שהרי כמה פסוקים מן התורה הקדושה אינן כפשוטן. ולפי שנודע בראיות של דעת שאי אפשר שהיה הדבר כפשוטו תרגמו המתרגם תרגום שהדעת סובלת: ולעולם אל ישליך אדם דעתו אחריו שהענינים לפנים הם ולא לאחור. וכבר 20 הגדתי לכם את כל לבי בדבר זה:

27 ועל עסקי המשיח שהגיעו אליכם משמי לא היה כך המעשה ולא במזרח היה באספהאן. אבל בתמן עמד איש יש לדבר היום כמו שנים ועשרים שנים ואמר שהוא שליח מישר דרך לפני המלך המשיח ואמר להם שהמשיח בארץ תימן. ונתקבצו אנשים הרבה יהודים וערביים והיה מסבב בהרים. וכתבו לי 25 אחינו שבתמן כתב גדול וידיעו לי דרכו ומשפטו וחדושו שחדש להם בתפלות

4 לקבעו] לקבל M / 5 ויעניו] יענשו H / מעשיו M / 6 יאריך M / 7 עקר התורה AC / ואל יאמר AC/DM / והלא רבים D / 8 [אבל] היה H [כי] היה AC / או [באו עליהם] יסורין H

26 10 וראמינן ובגליון: ודאמרינן B ודאמינן D / וראיה M / ודעתנו ACH / [אצלנו] ואצל M / 11 ואיני יודע B / [מן החכמים] B מחכמי האמת רבותנו ע"ה AC / 12 בתלמוד [ובמשנה] AC / 13 שניית (אדם) AC [למעשה] לטשה B / ויהדר] ויסרר D ונהדר AC / 14 וכן] לכן D / ראוי [לאדם] AC/DM / הראיות בהן AC / 15 דבר [באותה שעה] AC / 16 לפניו] AC / תדעו] הראו ACD / 18 שיהיה AC/DHM / תרגום] ענין AC / סובלת [בו] M [אותו] AC / סובלתו H / 19 לפניו H / 20 [כל] AC / [זה] AC

27 21 המשיח [אשר זכרתם] AC / אליכם [דברים] AC/DM / המעשה [כמו ששמעתים] באספהאן M [באספהאן] ACH / 22 יש לדבר זה כ"ב שנה AC / 23 שליחו של משיח מישר דרך לפני ביאתו AC מישר] מישרל B / [שנהמלך] המשיח [הוא יתגלה] AC / 24 ונתקבצו [לו] DM [אליו] H / וערביים [עמו] AC / מסבב מר B מסבבם H מדבר M / בהרים [והיה מטעה אותם] ואומר להם תמיד בואו עמי ונצא לקראת המשיח כי הוא שלחני אליכם לישר דרך לפניו AC / אלי אחינו AC לנו אחינו H לאחינו B 26 לי] לנו BH

ומה שהוא אומר. ואמרו שכבר ראו מנפלאותיו כך וכך. ושאלו לי על זה: והבנתי מכל הדברים שאותו האישי העני הסר דעת וירא השם אבל אין בו חכמה כלל. ושכל מה שאומרים שעשה או נראה על ידו שקר וכזב. ופחדתי על היהודים אשר שמה וחברתי להם כמו שלש ארבע קונטרסים בענין המשיח 5 וסימניו וסימני הזמן שיראה בו והזהרתי אותם שזיהירו זה האישי שמא יאבד ויאבד הקהלות: כללו של דבר לאחר שנה נתפש וברחו כל הגלויים אליו. ואמר לו מלך מן הערבים שתפשו מה זה שעשית. אמר לו אמת עשיתי וכדבר ה' עשיתי. אמר לו ומה המופת שלך. אמר לו תחתך ראשי ואני אחיה מיד. אמר לו אין לך אות גדול מזה. ודאי אני וכל העולם אאמין ואדע כי שקר נחלו אבותי. 10 מיד הרגו אותו העני. תהא מיתתו כפרה לו ולכל ישראל: וענשו היהודים ברב המקומות ממון ועד עתה יש שם חסרי דעת יאמרו עתה יחיה ויעמוד: כך היו הדברים ואם שמעתם שהגיע כתבי לפאס שמא אותן הדברים ששלחתי לתימן הועתקו והגיעו לפאס:

28 וכבר אמרתי לכם שכל דקדוקי השאלות שלכם בענין זה כולם שריני 15 אילן אחד הם. ואני אצוה לכם בדעתי נודו אלנא וקצצו ענפיהו וגו' (דניאל ד' י"א) ונטעו במקומו עץ הדעת טוב ורע ואכלו טובו ופריו ושלחו ידיכם וקחו גם מעץ החיים: הקב"ה יזכנו ויזכה אתכם לארות פריו ולשבוע מטובו עד אשר נחיה לעולם. אמן:

29 נכתב בבנין גדול ב"א בתשרי אחק"ז לשטרות בארץ מצרים. ישע יקרב:

30 אל יאשימוני רבותי על קוצר הדברים שהכתב מוכיח שכתבתיו לשעתו. 20 כי הייתי טרוד הרבה מרוב עסקי האומות. והאל יודע לולי הרב ר' פנחס שלח שליח והפציר בי עד בוש ולא זו מפני עד שכתביו לא הייתי משיב עתה לפי

1 ומה היה אומר להם AC ומהו אומר D / 2 מכלל כל AC מכלל M / הדברים וההכרתי מתוכן דברי כתבם) שאותו AC שהאישי ההוא עני M / וירא שמים ACD / שם B / 4 היהודים משם AC / (ארבע) AC או ארבע H וארבע M קונטרסין DH / 5 שיתראה AC / שהזיהירו B / 6 סוף דבר H / (שנה) B ימים H / 0 וברחו [ממנו] AC / 7 מלך אחר ממלכי הערביים אחר שחפשו AC / [אדוני המלך] אמת [אני אומר] כי בדבר ה' עשיתי AC / 8 [ענה] ואמר לו [אדוני המלך] חתוך AC / [ואחר כך] אני אחיה [ואקום ואהיה כבראשונה] AC / א"ל [המלך] AC / 9 [אותן מופת] AC / [ואם הוא כך] אני וכל העולם נאמין בודאי [כי דברך כולם אמתיים וטובים ונכוחים] ושקר נחלו אבותינו [הבל ואין כם מועיל] מיד [נזר המלך וצוה ואמר קחו לי חרב ויביאו החרב לפני המלך וצוה וחתכו את ראשו] ונהרג AC / 10 כפרה עליו ועל כל AC / ונענשו AC (ברב המקומות) M / 11 במסון D (מסון) H מסון [גדול] AC / (שם) HM / ויעמוד [מקברו] AC / 12 כתבין דברי H /

28 הטוב (ורע) AC / טוב פריו H / 17 החיים [ואכלו ותחיו לעולם] AC / יחברנו ויזכנו M / [לארות פריון] לזכות פניו M / 18 אמן [כן יאמר ה' כרצונכם ותאותכם ורצון וחשק נאמן אהבתכם. אחיכם החוחם שנית משה בר מיטון הספרדי זצ"ל]:

29 10 ליתא ACM. בצוען מצרים V / (ישע יקרב) D /

30 ליתא ACDM 21 ר' פנחס ש"צ LV / ששלח V שלוח HV /

שאין לי פנאי. ובעבור זה תדינני לכף זכות. ושלום אחי ורעי ורבותי ירבה
ויגדל לעד. אמן:
31 [ותובל האגרת לפני מושב האיתנים מוסדי ארץ חכמי ארץ צרפת הדרים
במונטפישליר ובראשם הרב החכם ר' יהונתן הכהן היקר שצ"ו:]

ADDITIONS AND CORRECTIONS TO "THE CORRESPONDENCE
BETWEEN THE RABBIS OF SOUTHERN FRANCE AND
MAIMONIDES ABOUT ASTROLOGY" (IN THE HEBREW
UNION COLLEGE ANNUAL, VOL. III, 1926).

- Page 314 (reprint p. 8), line 2 from bottom: According to the reading of MS. Berlin reference to which was inserted in note 6 it was not Aristotle, but his followers (הוגי בספרי ארסטו) who denied astrology.
- Page 316 (p. 10), 1.13-14 read: since the astrologers maintain that the position of the moon at the birth is the same as that of the ascendant at the time of conception. (Dr. I. Efros).
- Page 319 (p. 13): The statement that Avicenna's name does not occur in the Index to Thorndike is due to oversight on my part and ought to be omitted.
- Page 321 (p. 15), note 17: I recently found that Maimonides' letter on astrology has been published with another Latin translation more conveniently in Corvé (Biesenthal), *Chrestomathia Rabbinica*, Berlin 1844, pp. 118-145.
- Page 325 (p. 19): As Baer rightly suspected in his interesting article in *MGWJ.* 70, 1926, p. 160, note 4, the letter which had reached the Provençal Rabbis was not the "Letter to Yemen," but the forged letter ascribed to Maimonides which was published by Neubauer *REJ.* IV, 1881, pp. 174-5. Baer's doubt as to the date of the real letter to Yemen, *ibid.* p. 158, note 4 is refuted by p. 356 (p. 50) § 27 of our text where all the MSS. agree that it was written about 22 years before the letter on astrology. I do not think that such a construction is permissible in view of the unanimity of the tradition.
- Page 338 (p. 32), line 3: See now Ben Yehuda Vol. VI, p. 2925.
- Page 343 (p. 37), line 19: The reading of the MS. השוכני is correct; see Judges 8, 11. My former pupil Rabbi Joseph Marcus drew my attention to this passage.
- Ib. line 23 read: רחשושי ודלבא (Prof. S. Landauer).
- Ib. Line 25 read: שמכניסים (Landauer, Blau).
- Page 344 (p. 38), line 3 read: עליניה and line 7 לאצוליה (Landauer.)

- Ib. add a period at the end of l. 22 and transfer that on l. 24 after דברנו. (Dr. Gittelsohn.)
- Page 345 (p. 39) line 13 read: ילקה.
- Ib. Line 21 read: דברי חכמי המולות instead of ידי?
- Ib. Line 24: instead of בכרת read במדה; comp. p. 347 (p. 41) line 24 (Dr. S. Gittelsohn). Abraham Ibn Ezra's horoscope for a child, Kahana, אבן עזרא, רב אברהם אבן עזרא, Warsaw 1894, II, 1, pp. 119-22, is an interesting example how out of the constellation of a son the fate of his parents was determined.
- Ib. line 35 read: לא דברו מאומה ועל אבי האבן (Landauer).
- Page 346 (p. 40), line 2 read: לפי instead of למי. (Dr. Gittelsohn.)
- Page 347 (p. 41), line 31: instead of וחבוא read וחבאר?
- Page 348 (p. 42), 11. 2-6: Dr. Efros drew my attention to the interesting parallel in Ibn Ezra's longer commentary on Ex. 2, 2 which reads according to our MSS.:
- והיודע עת ההריון יכול לדעת עת הלידה. כי היודע עת הלידה יכול לדעת עת ההריון כי דבר מנוסה הוא לקדמונים, וה' פעמים נסיתיו גם אנכי, כי מקום מול הלבנה ומעלתה ברנע ההריון היא מעלת המול הצומח ברנע הלידה. גם המעלה הצומח ברנע ההריון שם תהיה הלבנה רנע המולד. והנה המעמד הקצוב הם מאתים וחמשים יום ותשעה ימים ושלישית יום, והאמצעי רע"ג, והמולד שהוא הארוך רפ"ז. וחכמי המולות יודו כן.
- It is curious that according to Ibn Ezra's statement the position of the moon at the time of conception corresponds to that of the ascendant at the time of birth, while our text reverses the relation between moon and ascendant. (See correction to page 10). Ibn Ezra and our text seem to have used a similar source for the length of the period of conception. But ours cannot go back to Ibn Ezra, as it adds some more details. Incidentally this passage shows that besides his son Isaac Ibn Ezra had at least four other children. The death of one of them he mourns in a poem (Egers No. 203, Rosin No. 56) which the editors wrongly refer to Isaac.
- Ib. line 17 read: רבוהינו ז"ל; comp. שבת 129b.
- Page 354 (p. 48), line 12 read: חיה.